

1941 – 2011
SEDAMDESETOGODIŠNJICA
ANTIFAŠISTIČKOG USTANKA
U SRBIJI

SEĆANJE JE BORBA

REČNIK POJMOVA NARODNOOSLOBODILACKE BORBE

HRONOLOGIJA DRUGOG SVETSKOG RATA

1939.

- 26. avgust Sporazum Cvetković–Maček kojim je obrazovana Banovina Hrvatska.
- 01. septembar Hitler napada Poljsku sa 1,8 miliona vojnika. Do 14. septembra Varšava je opkoljena.
- 03. septembar Britanija, Francuska, Australija i Novi Zeland objavljuju rat Nemačkoj.
- 27. septembar Varšava pada u ruke Nemaca.

1940.

- 09. april Nemačka napada Dansku i Norvešku.
- 10. maj Napad na Belgiju, Holandiju i Luksemburg.
- 12. maj Nemci ulaze u Francusku.
- 15. maj Holandija kapitulira.
- 26. maj Evakuacija 300.000 engleskih i francuskih vojnika iz Dankerka.
- 28. maj Belgija kapitulira.
- 03. jun Nemci bombarduju Pariz.
- 10. jun Norveška kapitulira, Italija objavljuje rat Britaniji i Francuskoj.
- 14. jun Nemci ulaze u Pariz.
- 22. jun Francuska potpisuje kapitulaciju.
- 10. jul Počela bitka za Britaniju.
- 17. avgust Hitler objavljuje blokadu britanskih ostrva.
- 27. septembar Potpisan Trojni pakt (Italija, Japan, Nemačka).
- 28. oktobar Italija počinje napad na Grčku, a Vlada Kraljevine Jugoslavije se proglašava neutralnom u tom sukobu.

1941.

- 25. mart Vlada Cvetković–Maček svojim potpisom Jugoslaviju priključuje Trojnom paktu.
- 27. mart Posle višednevnih demonstracija pučem srušena jugoslovenska vlada i obrazovana nova pod generalom Dušanom Simovićem.

- 05. april Napadom nemačkih snaga na jugoslovenski garnizon u Đerdapu počinje aprilski rat.
- 06. april Bombardovanje Beograda.
- 10. april Nemačke snage ulaze u Zagreb, a Slavko Kvaternik proglašava Nezavisnu Državu Hrvatsku.
- 15. april Italijanske snage ulaze u Jugoslaviju.
- 17. april Kapitulacija jugoslovenskih oružanih snaga.
- 22. jun U šumi Brezovica kod Siska formiran Sisački partizanski odred.
- 22. jun Početak operacije „Barbarosa“.
- 04. jul U Beogradu rukovodstvo KPJ donosi odluku o pokretanju opšteg ustanka.
- 07. jul Ustanak u Srbiji.
- 13. jul Ustanak u Crnoj Gori.
- 22. jul Ustanak u Sloveniji.
- 27. jul Ustanci u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj.
- 19. septembar Nemci zauzimaju Kijev.
- 29. avgust Osnovana Užička Republika.
- 11. oktobar Ustanak u Makedoniji.
- 21. oktobar Masakr u Kragujevcu.
- 07. decembar Bombardovanje Perl Harbora, iskrcavanje na Malajskom poluostrvu.
- 11. decembar Nemačka objavljuje rat Americi.
- 21. decembar U Rudom formirana Prva proleterska brigada NOVJ.

1942.

- 31. januar Igmanski marš.
- 12. avgust Staljin i Čerčil se sastaju u Moskvi.
- 23. avgust Nemci počinju veliki vazdušni napad na Staljingrad.
- 13. septembar Bitka za Staljingrad počinje.
- 01. novembar Formirane prve divizije i korpusi NOVJ.
- 04. novembar Partizanske snage u okviru bihačke operacije zauzimaju Bihać.

SEĆANJE
JE BORBA

3

Danas je antifašizam potreban kao što je bio potreban i pre sedamdeset godina. Opasna je zabluda da je sa fašizmom završeno kada su Italija i Nemačka doživele vojni poraz u Drugom svetskom ratu i da fašizmom treba da se bave samo istoričari. Drugi svetski rat, najkrvaviji u ljudskoj istoriji, događaj je koji je ostavio neizbrisive tragove u životima svih ljudi naše planete. Otpor nehumanoj i agresivnoj ideologiji fašizma odneo je milione žrtava, ali je zauvek ostao zapamćen kao jedan od najsvetlijih trenutaka u istoriji čovečanstva. Istorija antifašističkog otpora u jugoslovenskim zemljama obuhvata neke od najznačajnijih momenata borbe za socijalnu emancipaciju, demokratsko organizovanje društva i afirmaciju ljudske slobode.

Ovaj rečnik pojmova objavljujemo sa namerom da generacije koje nisu imale šansu da tokom obaveznog obrazovanja nauče činjenice o Drugom svetskom ratu i borbi protiv fašističkog okupatora steknu uvid u događaje koji i danas imaju uticaj na naše živote. Fašizam je vojno poražen 9. maja 1945, ali ideologije podele ljudi na više i niže rase i nacije, nejednakost, mržnja i agresija prema drugačijima i dalje postoje i vrebaju priliku da pokušaju ponovo da gurnu ljude u krvave sukobe. U ime odbrane šačice kolaboracionista danas se iz naše istorije brišu hiljade mladih partizanskih boraca koji su tokom Drugog svetskog rata, kao i ceo civilizovani svet, kolaboraciju sa fašizmom doživljavali kao zločin. Na službenom nivou se antifašizam relativizuje putem novih udžbenika istorije i rehabilitacije pomagača fašističkog okupatora. Laž se predstavlja kao istina, dželiti kao žrtve, a kukavičluk i beščašće kao mudrost i vrlina.

Oni koji nisu svesni šta je fašizam i kolika se cena mora platiti da se to zlo uguši i gurne na smetište istorije podložni su tome da na kraju postanu njegove žrtve. Pišući rečnik pojmova NOB-a želeli smo da informišemo, pre svega mlade ljude, o herojskom periodu u istoriji naših naroda. Smatramo da je od izuzetne važnosti da se istinitim činjenicama osvetli ovaj period istorije jer antifašizam je univerzalna moralna dužnost i neodvojivi deo napora za ostvarivanje istinske demokratije i društvene jednakosti, a borba protiv zaborava i laži dužnost je svakog od nas.

Daško Milinović i Zoran Petakov

27. mart 1941. Potpisivanje protokola o pristupanju Kraljevine Jugoslavije Trojnom paktu, koji su potpisali predsednik Vlade Dragiša Cvetković i ministar inostranih poslova Aleksandar Cincar-Marković 25. marta 1941. godine u Beču, izazvalo je veliko nezadovoljstvo naroda. Grupa oficira predvođena generalom Dušanom Simovićem, izvela je u noći 26/27. marta vojni puč kojim je zbačena Vlada i Namesništvo, na čelu s knezom Pavlom, a kralj Petar II proglašen punoletnim i postavljen na presto. Narod je masovnim demonstracijama u Beogradu i drugim većim gradovima Jugoslavije pozdravio vojni puč i obaranje Vlade. Glavne parole bile su „Bolje rat nego pakt“ i „Bolje grob nego rob“. Iako zvanično nije istupila iz Trojnog pakta, nova vlada se plašila napada nacističke Nemačke, mada ništa konkretno nije preduzela za odbranu zemlje. Na vest da je u Jugoslaviji izvršen državni udar, Adolf Hitler je naredio da se pored planiranog napada na Grčku simultano izvede i napad na Jugoslaviju.

A

ABVER (nem. *Abwehr*, pun naziv *Amt Ausland/Abwehr im Oberkommando der Wehrmacht*). Ime za nemačko spoljnoinformaciono i protivobaveštajno odeljenje Vrhovne komande oružanih snaga nacističke Nemačke, tokom Drugog svetskog rata. Vođa Abvera tokom Drugog svetskog rata bio je admiral Vilhelm Kanaris. Pod njegovim vođstvom, Abver je krajem rata postao centar zavereništva protiv nacističkog režima.

AĆIMOVIĆ, MILAN (1898–1945). Srpski političar i saradnik nemačkog okupatora tokom Drugog svetskog rata. Bio je na čelu Saveta komesara tokom 1941. godine, prve kolaboracionističke srpske vlade nakon Aprilskog rata. Komesarska vlada je obrazovana krajem aprila 1941. godine. Nakon okupacije status Srbije nije bio međunarodno priznat. Aćimovićevu vladu narod je primio kao tipičnu kvislinšku tvorevinu. On je na ovoj dužnosti ostao do avgusta 1941. godine, kada je „vlada“ poverena Milanu Nediću. Milan Aćimović u međuvremenu prelazi u ravnogorski pokret. Poginuo je 1945. godine povlačeći se sa četnicima na Zelengori u borbi protiv partizana.

ANTIFAŠISTIČKI FRONT ŽENA (skraćeno AFŽ), Društenopolitička organizacija, osnovana za

vreme Drugog svetskog rata, 6. decembra 1942. u Bosanskom Petrovcu, na oslobođenoj teritoriji. Od 1941. do 1945. u redovima Narodnooslobodilačke vojske borilo se oko 100.000 žena od kojih je 25.000 poginulo, 40.000 ranjeno, dok je 3.000 žena ostalo potpuno nesposobno za rad. U toku Drugog svetskog rata oko 2.000 žena su postale oficiri. Partizansku spomenicu 1941. dobile su 3.344 žene,

a ordenom narodnog heroja odlikovana je 91 žena.

AFŽ je predstavljao žene Jugoslavije u međunarodnom ženskom pokretu i organizacijama žena u inostranstvu.

ANTIFAŠISTIČKO SOBRANJE NARODNOG OSLOBOĐENJA MAKEDONIJE (mak. Антифашистичко Собрание на Народното Ослободување на Македонија; skraćeno ASNOM). Vrhovno predstavničko, zakonodavno i izvršno telo Demokratske Federalne Makedonije u periodu od avgusta 1944. do aprila 1945. godine.

ANTIFAŠIZAM. Zajednički naziv za ideologije, grupe i organizacije koje se suprotstavljaju fašizmu,

bilo kao ideologiji, bilo njegovoj praktičnoj primeni u obliku fašističkih režima. Izraz je u upotrebu ušao sredinom dvadesetih godina XX

veka kada je označavao protivnike italijanskog fašizma. Kasnije je počeo da se koristi i za suprotstavljanje nemačkom nacionalsocijalizmu. Smatra se za jednu od univerzalnih vrednosti o čijoj pozitivnoj konotaciji postoji najširi mogući društveni konsenzus. Bio je i ostao civilizacijski odgovor na narastajuću opasnost od zločinačkog nacifašizma.

ANTISEMITIZAM. Netrpeljivost, mržnja ili predrasude prema Jevrejima kao religijskoj grupi ili naciji. Ova pojava postoji još od srednjeg veka, a vrhunac joj je bio sredinom XX veka kada je u genocidu Hitlerove nacističke Nemačke stradalo oko 6 miliona Jevreja. U svom osnovnom značenju, antisemitizam ne predstavlja mržnju prema Semitima, već samo prema jednom semitskom narodu – Jevrejima. Već krajem XIX veka, na području nemačkog uticaja sve više se kristalizuje mržnja prema jevrejskom stanovništvu. U to doba se prelazi iz verskog antisemitizma u rasni. Adolf Hitler u svom delu *Mein Kampf* apostrofira Jevreje kao državne neprijatelje broj jedan. Dolaskom Hitlera na vlast, 30. januara 1933, dolazi do niza zakonskih izmena na štetu jevrejskog stanovništva. Oduzima im

se državljanstvo, zabranjuje rad u prosveti, rad u državnim institucijama, brak sa nejevrejima, oduzimanje imovine, zabrana rada u zanatima kao što su oružari ili apotekari i slično, da bi se sve na kraju završilo holokaustom.

APRILSKI RAT (službeni naziv „Operacija 25“). Naziv koji se koristi za invaziju Kraljevine Jugoslavije koju su za vreme Drugog svet-skog rata u aprilu 1941. izvele sile

Osovine. Kao povod za invaziju je poslužio puč kojim je 27. marta 1941. u Beogradu srušena prosovin-ska vlada Cvetković–Maček i zamenjena vladom probritanskih oficira na čelu sa generalom Dušanom Simovićem. Nemačke snage su ubrzo, 6. aprila počele napad i koristeći tehnološku nadmoć, povoljan strateški položaj, kao i doktrinu *blitzkriega*, lako porazile jugoslovenske snage, prisilivši ih 17. aprila na bezuslovnu kapitulaciju. Kad su kralj i vlada pobjegli 15. aprila u emigraciju, pobedničke osovinske sile su raskomadale Jugoslaviju.

Odmah po ulasku nemačkih jedinica u Zagreb, 10. aprila 1941.

godine, Slavko Kvaternik je, u ime ustaškog poglavnika Ante Pavelića, proglasio Nezavisnu Državu Hrvatsku, koja se prostirala na teritoriji današnje Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Srema. Sloveniju su podelili Italijani i Nemci, Bačku i Novi Sad dobili su Mađari, Banat Nemci, Bugari su dobili veći deo Makedonije i deo jugoistočne Srbije, Italijani su dobili Kosovo i preostali deo Makedonije i pripojili tzv. „Velikoj Albaniji“. Crna Gora je postala italijanski protektorat. Preostali deo Srbije je bio organizovan u tzv. državu pod generalom Milanom Nedićem.

ATOMSKO BOMBARDOVANJE JAPANSKIH GRADOVA HIROŠIME I NAGASAKIJA.

Bombardovanje je izvedeno po odluci predsednika Harija Trumana, a naređenje su izvršili američki bombarderi. Šestog avgusta 1945. godine, Amerika je bacila prvu bombu na Hirošimu, japanski grad, koji se u prečniku od 13 kvadratnih kilometara pretvorio u pustoš. Nova atom-

ska bomba bačena je na Nagasaki tri dana kasnije. Atomski napad na Hirošimu je bio povod za japansku kapitulaciju, kojom je devet dana kasnije završen Drugi svetski rat.

Broj poginulih ljudi iznosio je oko 130 hiljada, a dvostruko više umrlo je od posledica radijacije

AUŠVIC (nem. *Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau*). Najveći nacistički koncentracioni logor za masovno uništenje stanovništva. Nalazio se u južnoj Poljskoj, 50 km zapadno od Krakova i 286 km od Varšave. Ime je dobio po obližnjem selu Osvjencim (Aušvic na nemač-

kom). U koncentracioni logor Aušvic ukupno je deportovano 1,3 miliona ljudi iz raznih delova Evrope. Od tog broja, ovde ih je pobijeno 1,1 milion, od toga milion Jevreja. Većina žrtava je ubijena odmah po prispeću u logor u gasnim komorama Aušvica II u kojima je korišten gas ciklon B. Ostali su umrli od sistematskog izgladnjivanja, prinudnog rada, nekontrolisanih epidemija, u egzekucijama streljanjem i u medicinskim eksperimentima. Među stradalima je i 19.000 Roma koji su ubijeni u julu 1944, i oko 83.000 Poljaka. Komandant logora Rudolf Hoes je na Nirnberškom procesu svedočio da je oko 2,5 miliona ljudi umrlo u Aušvicu.

Godišnjica sovjetskog oslobođenja Aušvica 27. januara 1945. se u svestu obeležava kao „Međunarodni dan sećanja na žrtve holokausta“.

AVNOJ (srp/hrv. Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije/Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije; slo. Antifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije). Politička organizacija narodnooslobodilačkih komiteta koji su uspostavljeni 26. novembra 1942. kako bi upravljali teritorijama pod svojom kontrolom tokom Drugog svetskog rata. AVNOJ je bio pod političkim vođstvom glavnog pokreta otpora Jugoslavije tokom okupacije sila Osovine u Drugom svetskom ratu.

B

BALI KOMBETAR. Albanska nacionalistička antikomunistička organizacija osnovana 1942. godine. Ova organizacija mobilisala je svo-

je članove na teritoriji Albanije, Kosova i Metohije, Crne Gore, Srbije, Makedonije i Grčke. Njeni članovi su se nazivali balisti. Politički program ove organizacije sastojao se u zauzimanju teritorija na Balkanskom poluostrvu i stvaranje Velike Albanije od teritorija Srbije, Crne Gore, Makedonije i Grčke. Kada je objavljena kapitulacija Italije 8. septembra 1943. godine, Bali Kombetar je napravio sporazum sa Nemcima i objavio da je Albanija ujedinjena i nezavisna. Ovim sporazumom balisti su se stavili u službu nemačkih okupacionih snaga i prihvatili njihove oficire kao nadređene ili kao instruktore. Godine 1943. Komunistička partija Albanije objavila je rat balistima što je dovelo do građanskog rata u Albaniji.

BATINSKA BITKA ili Batinska operacija. Jedna od bitaka Drugog svetskog rata koja je trajala od 11. do 29. novembra 1944. godine kod sela Batine u Baranji, na desnoj obali Dunava, između jedinica Crvene armije (CA) i NOVJ s jedne i nemačkog Vermahta i njegovih saveznika s druge strane.

BEČAREVIĆ, BOŽIDAR BOŠKO (1910–1950). Šef IV „antikomunističkog“ odseka Specijalne policije Uprave grada Beograda za vreme Drugog svetskog rata i ratni zločinac. Za vreme nemačke okupacije Beograda, Bečarević je radio u Specijalnoj policiji Uprave grada Beograda, bio je prva ličnost Specijalne policije, veoma blizak Gestapou. Pobegao je iz zemlje 4. oktobra 1944. godine. Pošto se povukao u Beč sa ljudstvom Specijalne policije, neko vreme se zadržao u Austriji, pa se prebacio na slovenačko primorje kod ljotičevaca. Englezi su ga 3. januara 1946. godine izručili Jugoslaviji. Posle istrage, 21. oktobra 1949. izveden je pred Okružni sud u Beogradu i 28. oktobra 1949. godine osuđen je na smrt, zbog odane službe Gestapou i nemilosrdnog mučenja i ubijanja uhapšenih ilegalaca.

BELA GARDA. Kvislinška politička i vojna organizacija u Sloveniji u vreme Drugog svetskog rata. Odluku o oružanoj borbi protiv slovenačkih partizana u maju 1942. doneo je biskup Rožman, koji je u septembru sklopio i pismeni ugovor o saradnji Bele garde i generala Marija Robotija (Mario Robotti), komandanta XI armijskog korpusa u Ljubljani. NOV Slovenije je prilikom kapitulacije Italije, uz pomoć čitavog naroda, organizovanog u Osvobodilnoj fronti i Narodnoj zaštiti, razoružala italijanske divizije u Sloveniji. Zarobljene vođe Bele garde su 9. oktobra 1943. izve-

dene pred Vojni sud u Kočevlju i 11. oktobra osuđeni kao narodni izdajnici i ratni zločinci. To je bio prvi proces protiv ratnih zločinaca u Evropi.

BEOGRADSKA OPERACIJA (ili Beogradska ofanziva). Predstavlja jednu od najvećih i najznačajnijih bitaka na Balkanu u Drugom svetskom ratu. Operacija je trajala od 12. do 20. oktobra 1944. godine i predstavljala je deo opsežnog operativnog plana Trećeg ukrajinskog fronta Crvene armije i NOVJ, nadozveujući se bez zastoja na operaci-

je u istočnoj Srbiji i nastavljajući se gonjenjem neprijatelja kroz Srem. Združene jedinice NOVJ i Crvene armije nanele su u ovoj operaciji nemačkoj Armijskoj grupi „Srbija“ težak poraz, oslobodile su Beograd i veliki deo Srbije.

Beogradskom operacijom okončana je 1287 dana duga nemačka okupacija glavnog grada Jugoslavije. Beograd je po oslobođenju postao vojni, politički i administrativni centar i sedište vlade nove, druge Jugoslavije.

BITKA NA KADINJAČI. Oružani sukob koji se odigrao u sklopu Prve neprijateljske ofanzive 29.

novembra 1941. godine na prevoju Kadinjača, 14 km severozapadno od Užica, između nemačkih okupacionih trupa i Radničkog užičkog bataljona, i još nekoliko partizanskih odreda. Da bi što brže slomili otpor branilaca na Kadinjači, Nemci su uputili kolone jačine dva bataljona. U borbi vođenoj do popodneva branioци Kadinjače nisu dozvolili neprijatelju da proдре u Užice. Tek kada je izginuo čitav radnički bataljon nemačke jedinice su uspele da pređu preko Kadinjače i istog dana uveče da uđu u Užice

BITKA NA NERETVI ili Četvrta neprijateljska ofanziva. Naziv koji u širem smislu pokriva osovinske operacije „Vajs I“ i „Vajs II“, operaciju JVuO za uništenje NOVJ uz sadejstvo Italijana, kao i ofanzivu NOVJ u slivu Neretve i zatim u istočnoj Hercegovini u periodu od 20. januara do 1. aprila 1943. Jedan od uobičajenih naziva je „bitka za ranjenike“, jer je sticajem operativnih okolnosti Glavna

operativna grupa Vrhovnog štaba NOVJ bila prinuđena da sa sobom vodi i Centralnu bolnicu, što je dovelo do niza dramatičnih bitaka za spas ranjenika.

To je bitka u kojoj su dominirale operacije krupnih snaga sila Osovine početkom 1943. godine na teritoriji NDH u cilju uništenja Narodnooslobodilačkog pokreta. Iako su nemačko-ustaške, italijanske i četničke snage delovale koordinisano, delom po dogovoru, a delom usled kompatibilnih taktičkih ciljeva, bitka je okončana jasnom pobedom partizana.

BITKA NA SUTJESCI ili Peta neprijateljska ofanziva. Naziv koji je u jugoslovenskoj istoriografiji odozmaćen naziv za operacije „Švarc“ (nem. *Schwarz* – „crno“) nemačkih trupa u leto 1943. godine. Cilj ove operacije bilo je razbijanje grupa otpora, kako aktuelnog, tako i potencijalnog, i čvrsto posedaње jadranskog zaleđa, što je dobilo na važnosti nastupanjem Saveznika

u Sredozemlju.

Pošto je otpor četnika izostao, borbe su počele 15. maja, koncentričnim nastupanjem protiv glavne snaga NOVJ na prostoru Sandžaka i severne Crne Gore, a završile se 15. juna 1943. godine probojem obruča i probojem glavne snaga NOVJ u Bosnu.

Ovu operaciju karakteriše krajnje zalaganje vojnika obeju strana na izuzetno teškom terenu. U posebno teškoj situaciji bila je operativna grupa NOVJ, koja je na slabo nastanjenom području ostala bez izvora hrane. Bitka na Sutjesci postala je zbog toga simbol izuzetnog požrtvovanja, hrabrosti i moralne čvrstine u najtežim iskušenjima.

BITKA ZA NORMANDIJU. Ova bitka se vodila 1944. između snaga nacističke Nemačke, koje su oku-

pirale zapadnu Evropu, i invazionih savezničkih snaga u Drugom svetskom ratu. Invazija Normandije, poznata i kao operacija „Overlord“, ostaje najveća pomorska invazija u istoriji, invazija koja je uključivala preko tri miliona vojnika koji su prevezeni preko kanala Lamanš iz Engleske u Normandiju u okupiranoj Francuskoj. Iskrčavanje u Normandiji započelo je noćnim padobranskim i jedriličarskim desantom, velikim vazдушnim napadima i pomorskim bombardovanjem nakon kojeg je usledio amfibijski desant na dan 6. juna ili na D-dan. Bitka za Normandiju potrajala je još dva meseca koliko je trebalo savezničkim snagama da uspostave čvrst mostobran na evropskom kopnu i da probiju nemačku liniju fronta u Francuskoj, a okončana je sa oslobađanjem Pariza i uništenjem džepa kod Faleza.

BOLNICE U NARODNOOSLOBODILAČKOM RATU. Zdravstvene ustanove formirane u toku oružane borbe u cilju lečenja i nege ranjenika i bolesnika. Odigrale su značajnu ulogu omogućivši vraćanje u borbu hiljada ranjenika i bolesnika.

U toku NOB-a su uglavnom postojala dva osnovna tipa bolnica. Nepokretne bolnice, vezane za određenu prostoriju, od kojih su jedne bile javne, a druge tajne i pokretne bolnice pojedinih jedinica. Tajne bolnice građene su prvenstveno na prostorima na kojima se, zbog većeg broja neprijateljskih uporišta odnosno komunikativnosti terena, nisu mogli primeniti drugi načini zbrinjavanja povređenih i obolelih. Za njih je znao veoma mali broj ljudi, zapravo samo onoliko koliko je bilo neophodno za rad bolnice, a ranjenici i bolesnici su primani s posebnim merama. Nisu se mogle primetiti ni sa veoma male udaljenosti.

BOMBARDOVANJE BEOGRADA 1944. Beograd su bez najave bombardovale anglo-američke vazdušne snage 16. i 17. aprila 1944. godine. Protivavionska odbrana nije postojala. Bombardovanje je nastavljeno većim intenzitetom 17. aprila, kada je pogođen koncentracioni logor Sajmište. U logoru je poginulo 60 logoraša. Stanovništvo Beograda je u to vreme verovalo da je bombardovanje uvod u vojnu invaziju saveznika.

BOMBAŠI U NARODNOOSLOBODILAČKOM RATU. Borci dobrovoljci, uglavnom članovi Komunističke partije Jugoslavije i SKOJ-a, organizovani u svim delovima oružanih snaga Narodnooslobodilačkog pokreta i obučeni za izvršavanje borbenih zadataka

ručnim bombama. Neprijateljskim položajima prilazili su prikriveno, sa vatrenom zaštitom ili bez nje, napadali sa kratkog odstojanja ili neposredno, bacali bombe i uništavali ili neutralisali neprijatelja. Bombe su ubacivali kroz puškarnice, prozore, vrata, otvore na krovu, niz stepeništa zgrada. Delovali su u svim zasedama, naročito protiv motorizovanih kolona i u prepadima. Marija Bursać, prva žena proglašena za narodnog heroja, bila je borac-bombaš Desete krajiške brigade.

BORO I RAMIZ. Tokom Narodnooslobodilačke borbe jugoslovenskih naroda za oslobođenje (od 1941. do 1945. godine) bilo je brojnih primera zajedničke srpsko-albanske borbe protiv fašističkih okupatora. Legendarni primeri te borbe su narodni heroji **Boro Vukmirović** i **Ramiz Sadiku**, koji su aprila 1943. godine zarobljeni na

putu iz Đakovice u Prizren, mučeni od strane fašističke policije i nakon toga streljani zajedno, zagrljeni, jer su odbili da se razdvoje. Boro i Ramiz simbolizuju bratstvo Albanaca i Srba na Kosovu. Nakon rata je dodeljivana plaketa Boro i Ramiz, a u Prištini je velika sportska dvorana nazvana po njima.

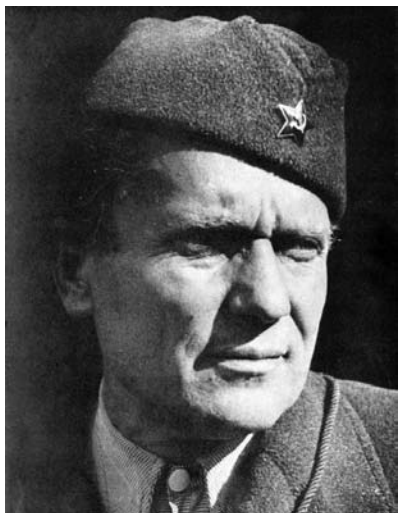
BRATSTVO I JEDINSTVO. Moto Narodnooslobodilačkog pokreta tokom Drugog svetskog rata, a kasnije i moto Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Nastao je tokom Narodnooslobodilačkog rata, po uzoru na ideju francuske revolucije „Sloboda, jednakost, bratstvo“ (fr. *Liberté, égalité, fraternité*).

U SFRJ je ovaj izraz često korišćen i bio je obavezni deo govora i referata političara, kao i parola.

BROZ, JOSIP TITO (7. maj 1892 – 4. maj 1980). Predsednik Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije u periodu 1953–1980, lider Komunističke partije Jugoslavije (kasnije Savez komunista Jugoslavije) 1937–1980, vrhovni komandant oružanih snaga SFRJ i vođa Narodnooslobodilačke bor-

JESTE LI ZNALI DA...

...je Josip Broz Tito bio jedini vrhovni komandant nekih oružanih snaga koji je ranjen u Drugom svetskom ratu. Bilo je to tokom bitke na Sutjesci. Nemci su uz pomoć aviona stalno tukli položaje jedinica NOVJ na Zelengori, gde se nalazio i Vrhovni štab. Od avionske bombe u tim napadima bio je ranjen i Tito.

be naroda Jugoslavije 1941–1945. godine. Jedan je od osnivača Pokreta nesvrstanih. Rođen je 7. maja 1892. godine u zagorskom selu Kumrovec. Tokom Drugog svetskog rata Josip Broz Tito je bio vođa Narodnooslobodilačkog partizanskoga pokreta otpora i glavni organizator strategije i taktike partizanskog tipa ratovanja, kao i političkih odluka koje su oblikovale socijalističku Jugoslaviju. Okupacija Kraljevine Jugoslavije zatekla ga je u Zagrebu. U drugoj polovini maja 1941. godine otišao je u Beograd, odakle je usmeravao pripreme za dizanje ustanka. Ustanak protiv nemačkog i italijanskog okupatora izbio je tokom jula i avgusta 1941. godine na području Srbije, Crne Gore, Bosanske krajinje, Like, Banije, Korduna i Dalmacije. Tito je Beograd napustio 16. septembra i otišao na oslobođenu teritoriju u zapadnoj Srbiji, gde su premešteni i Glavni štab i CK KPJ.

Na savetovanju u Stolicama, koje je održano 26. i 27. septembra donete su direktive za dalji razvoj ustanka pod jedinstvenim vođstvom Vrhovnog štaba NOPOJ i glavnih štabova po zemljama i pokrajinama Jugoslavije. Tokom septembra i oktobra 1941. godine Tito se dva puta sastao sa Dragoljubom Mihailovićem, vođom četničkog pokreta, radi dogovora o zajedničkoj borbi protiv okupatora. Ali oba pokušaja su propala zbog različitih pogleda na način borbe i posleratno uređenje Jugoslavije. Veštom politikom, Tito je uvukao deo predstavnika građanskih stranaka u svoj pokret, pridobio poverenje Britanaca i Amerikanaca kao i poštovanje Sovjetskog Saveza koji su uskratili pomoć četnicima i slomili otpor izbegličke vlade u Londonu, prisilivši je na saradnju sa Titovim pokretom. Posle neuspelog nemačkog desanta na Drvar, 25. maja 1944. godine, Tito je otišao na ostrvo Vis. U avgustu 1944. godine susreo se u Napulju sa predsednikom britanske vlade Vinstonom Čerčilom gde mu je potvrđeno da će na područje Jugoslavije umesto savezničkih trupa ući Crvena armija. U septembru je bio u Moskvi gde se susreo sa Josifom Staljinom. Predveče 23. oktobra 1944. je stigao u oslobođeni Beograd, odakle je nastavio da rukovodi završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije. Josip Broz Tito je bio jedini Vrhovni komandant u Drugom svetskom ratu koji je lično predvodio svoje

borce, a tokom bitke na Sutjesci 9. juna 1943. godine bio je ranjen. Predsedništvo AVNOJ-a je, na predlog ASNO Srbije, 18. novembra 1944. godine odlikovalo Tita ordenom narodnog heroja. Josip Broz Tito je iz rata izašao kao priznati državnik, vođa u antifašističkom ratu. Po završetku rata zauzimao je ključne državne i političke položaje. Vladao je Jugoslavijom 35 godina balansirajući među svetskim političkim polovima. Josip Broz Tito, doživotni predsednik SFR Jugoslavije i Saveza komunista Jugoslavije, umro je 4. maja 1980. godine u Ljubljani. Sahranjen je 8. maja, po sopstvenoj želji, u Kući cveća na Dedinju, uz prisustvo 209 delegacija iz 127 zemalja i 700.000 ljudi.

BUDAK, MILE (1889–1945). Hrvatski pisac, političar i jedan od osnivača ustaškog pokreta. Stvorio

je hrvatski nacionalni plan za rešavanje srpskog pitanja u Hrvatskoj – jednu trećinu ubiti, drugu proterati, a treću pohrvatiti (pokatoličiti) tzv. Budakovu ideologiju, a pripisuje mu se i oživljavanje krilatice „Srbe na vrbe“. Posle formiranja NDH, Mile Budak je postao ministar obrazovanja i vere. Nakon što je NDH prestala da postoji u maju 1945. godine, partizani su zarobili Budaka. Posle jednodnevnog suđenja bio je osuđen i streljan zajedno sa ostalim članovima vlade NDH.

BUHENVALD (nem. *Konzentrationslager Buchenwald*). Nacistički koncentracioni logor osnovan na planini Eter blizu Vajmara u Nemačkoj jula 1937. Bio je jedan od prvih i najvećih koncentracijskih logora na tlu Nemačke. Između jula 1938. i aprila 1945, kroz logor je prošlo oko 250.000 logoraša. Iako Buchenwald nije bio projektovan kao logor smrti, u njemu je umro veliki broj ljudi. Glavni uzrok smrti bile su bolesti zbog loših uslova života u logoru i izgladnelost. Mnogi su stradali od eksperimenata na živim ljudima koje su sprovodili nacisti. Ukupan broj umrlih se procenjuje na 56.545.

C

CRNA LEGIJA. Zloglasna jedinica Ustaške vojske nastala za vreme Drugog svetskog rata u Nezavisnoj

Državi Hrvatskoj. Zapovednik Crne legije je bio Jure Francetić a zamenik mu je bio Rafael Boban. Pripadnici te jedinice su počinili veliki broj zverstava nad srpskim, romskim i jevrejskim stanovništvom na području NDH. Službeni naziv joj je bio „1. ustaška pukovnija“, a nadimak dobija po crnoj odeći. Crna legija bila je opremljena, naoružana i pokretna a obrazovni centar joj je bio na Koševu u Sarajevu. U početku je brojala 1200 do 1500 ljudi.

CRNOGORSKA ANTIFAŠISTIČKA SKUPŠTINA NARODNOG OSLOBOĐENJA (CASNO). Najviše zakonodavno i izvršno telo Crne Gore, formirano za vreme Narodnooslobodilačkog rata. Osnovano je pod imenom Zemaljsko antifašističko veće narodnog oslobođenja Crne Gore i Boke Kotorske.

CRVENA ARMIIJA (rus. *Красная Армия*). Skraćeno ime za Crvenu armiju radnika i seljaka, oružanu snagu koju su stvorili boljševici tokom Ruske revolucije 1917–1922. U vreme nacističkog napada na

SSSR u junu 1941, Crvena armija je na svojim zapadnim granicama imala oko 170 divizija sa ukupno oko 2,7 miliona vojnika. U prvim nedeljama rata dogodilo se uništenje gotovo celokupnog sovjetskog vazduhoplovstva na zemlji, kao i važnije opreme, tenkova, artiljerije. Sovjetske snage su pretrpele teške gubitke na početku operacije Barbarosa zbog slabe pripremljenosti, koja je bila posledica nevoljne i zakasnele odluke sovjetske vlade i Vrhovne komande da izvrše mobilizaciju. Crvena armija ušla je u Berlin 8. maja 1945.

ČERČIL, WINSTON LEONARD SPENSER (1874–1965). Britanski političar i premijer Ujedinjenog Kraljevstva. Nakon Čemberlenove ostavke 1940. godine Čerčil je izabran za premijera i formirao je vladu sastavljenu od predstavnika svih političkih stranaka. Čerčilovi govori inspirisali su poraženu javnost Ujedinjenog Kraljevstva na

nastavak borbe. Prvi govor koji je Čerčil održao kao premijer je ostao zapamćen kao jedan od njegovih najboljih govora u kojem se engleskom narodu obratio sa rečima: „Mogu vam ponuditi samo krv, znoj i suze“. Njegovi odlični odnosi sa Frenklinom D. Ruzveltom obezbedili su Ujedinjenom Kraljevstvu isporuke značajne količine ratnog materijala koji je transportovan brodskim konvojima preko severa Atlantskog okeana. Rusi su Čerčilu zbog njegove upornosti i tvrdoglavosti dali nadimak „Britanski buldog“. Čerčil je bio jedan od glavnih učesnika pregovora koji će iscrtati posleratne granice u Evropi i Aziji. Pregovori na tu temu započeti su početkom 1943. godine. Predlozi sporazuma o evropskim granicama bili su ozvaničeni od strane Harija S. Trumana, Čerčila i Staljina na konferenciji u Potsdamu.

ČETA „ERNEST TELMAN“. Došla je ime po Ernestu Telmanu,

nekadašnjem predsedniku Komunističke partije Nemačke. Četa je delovala u sastavu Podravske partizanske NOP odreda, Osmnaeste i Dvadeset pete brodske brigade, a povremeno, u kraćim intervalima, i samostalno. Osim Nemaca koji su i pre rata živeli u Slavoniji, u partizanskim jedinicama bilo je i vojnika izbeglih iz jedinica Vermahta, koje su duže ili kraće vreme boravile u Jugoslaviji. Četa „Ernest Telman“ formirana je 15. avgusta 1943, i izazvala je bes kod Hitlera. Raspisana je nagrada za svakog njenog borca, pa su je ustaše i nacisti posebno napadali. Četa je, posle gubitka više od polovine borbenog sastava rasformirana u novembru 1944.

ČETNICI DRAŽE MIHAILOVIĆA. Vidi: Jugoslovenska vojska u otadžbini.

ČETNICI KOSTE PEĆANCA. Takođe poznati i kao „crni“ četnici, „legalni četnici“ ili „vladini četnici“, četnici Koste Pećanca su bile formacije koje su bile aktivne u Nedićevoj Srbiji. Bili su lojalni marionetskom režimu i nemačkoj vojnoj administraciji, a borili su

se prevashodno protiv partizana. Četnički odredi Koste Pećanca, oformljeni u drugoj polovini 1941. i većim delom u 1942. godini, predstavljaju, uz manje odrede žandarmerije i kasnije Srpskog dobrovoljačkog korpusa, glavnu oružanu silu kvislinškog režima Milana Nedića. Postojali su do kraja 1942. godine do kada su postepeno zamenjivani Ljotićevim i Nedićevim formacijama.

ČETVRTA NEPRIJATELJSKA OFANZIVA.

Vojne operacije sila Osovine početkom 1943. godine na teritoriji NDH sa ciljem uništenja Narodnooslobodilačkog pokreta. Nemci su je kodno nazvali „Operacija Vajs“. Poduhvat je podeljen u dve operacije, Vajs I i Vajs II. Operacija Vajs I trajala je od 20. januara do 15. februara 1943. i zahvatila je područje Like, Korduna, Banije i zapadne Bosne. Osovinke snage nisu uspele da ozbiljnije oslabe jedinice NOVJ, koje su se, izbegavši frontalni okršaj, manevrom vratile na svoja ranija područja i uskoro ponovo zaposele najveći deo nekadašnje slobodne teritorije. Protivofanzivom u Lici snage NOVJ uspele su čak u velikoj meri da prošire teritoriju pod svojom kontrolom.

D

Dahau. Nacistički koncentracijski logor, i prvi logor otvoren u Nemačkoj, na mestu napuštene fabrike municije kod srednjovekovnog grada Dahaua, na jugu Nemačke. Logor je otvoren u martu 1933. i bio je prvi redovni koncentracijski logor. Dahau je služio kao prototip i model za ostale nacističke koncentracijske logore. Ukupno je preko 200.000 zatvorenika bilo smešteno

u Dahau. Veruje se da je 25.613 zatvorenika umrlo u glavnom logoru i još oko 10.000 u okolnim logorima, uglavnom od bolesti, nehranjenosti i samoubistava.

DAN POBEDE NAD FAŠIZMOM.

Dan kada je nacistička Nemačka potpisala kapitulaciju u Drugom svetskom ratu. Slavi se 9. maja, iako je Drugi svetski rat konačno završen tek nekoliko meseci kasnije bezuslovnom kapitulacijom carskog Japana posle tragične upotrebe atomskih bombi u Hirošimi i Nagasakiju.

9. maja 1945. godine sovjetski maršal Žukov ratifikovao je ispred Saveznika sporazum o nemačkoj

kapitulaciji, koji je dan ranije u ime Trećeg rajha potpisao nemački feldmaršal Vilhelm Kajtel.

DAN USTANKA. Dan ustanka se proslavljao posebno u svakoj republici određenog datuma:

Srbija (7. jul) – oružana akcija Rađevačke partizanske čete, pod komandom Žikice Jovanovića Španca u Beloj Crkvi, kod Valjeva.

Crna Gora (13. jul) – početak tzv. „Trinaestojulskog ustanka“.

Slovenija (22. jul) – oružana akcija Rašičke partizanske čete kod Tacena, u blizini Ljubljane.

Bosna i Hercegovina (27. jul) – napad gerilskih odreda Bosanske krajine na Drvar, Bosansko Graховo i Oštrelj i njihovo oslobođenje.

Hrvatska (27. jul) – napad gerilskih odreda iz okoline Donjeg Lapca na Srb.

Makedonija (11. oktobar) – oružana akcija Prilepskog partizanskog odreda u Prilepu.

DAN USTANKA NARODA SRBIJE.

Državni praznik u Socijalističkoj Republici Srbiji i Republici Srbiji, koji se proslavljao 7. jula. Dan ustanka obeležava godišnjicu oružane akcije Rađevačke partizanske čete Valjevskog partizanskog odreda, 7. jula 1941. godine u Beloj Crkvi, kod Krupnja. Tada je Žikica Jovanović Španac na seoskom vašaru ubio dva žandarma koji su bili u službi nemačkog okupatora. Dan ustanka se proslavljao na teritoriji čitave Srbije, a centralna proslava održavana je u Beloj Crkvi. Praznik je zadržan i posle raspada SFR Jugoslavije i slavio se sve do 9. jula 2001. godine, kada je ukinut odlukom Vlade Srbije.

DE GOL, ŠARL ANDRE ŽOZEF MARI (fr. Charles André Joseph Marie de Gaulle; 1890–1970). Francuski vojni zapovednik i državnik. Pre Drugog svetskog rata, De Gol je bio poznat kao zagovornik koncentrisane upotrebe oklopnih i vazduhoplovnih snaga. Tokom Drugog svetskog rata je postao brigadni general, a zatim vođa vlade Slobodne Francuske u egzilu. Između 1944. i 1946, nakon oslobođenja Francuske od nemačke okupacije, bio je na čelu francuske privremene vlade.

DESANT NA DRVAR (šifrovani naziv operacija „Konjićev skok“, nem. *Rösselsprung*). Nemačka akcija u maju i junu 1944, poznata i pod nazivom sedma neprijateljska ofanziva, a čiji je cilj bio da se zarobi Josip Broz Tito i da se ukloni vođstvo partizanskog pokreta u Jugoslaviji. Cilj operacije bio je da se uništenjem središnjih

štabova i ustanova nanese težak udarac NOVJ, što bi oslobodilo nemačke snage sa Balkana za manevarsku upotrebu. Vazdušni desant je obavljen 25. maja 1944. godine. Vrhovni štab NOV i POJ je u to vreme bio sakriven u pećini iznad Drvara. Nemački SS-padoobranci su krenuli prema Titovoj pećini, ali su ušli u žestok okršaj sa pripadnicima Oficirske škole i Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba, koji je doveo do velikih žrtava na obe strane. Dolazak Treće ličke brigade iz Trubara oko 11 sati prepodne prisilio je Nemce na defanzivu i omogućio izvlačenje Tita i članova štaba. Tito sa članovima štaba evakuisan je avionom 3. juna sa Glamočkog polja, a nemačka operacija okončana je neuspehom 6. juna.

DOBROVOLJAČKA ANTIKOMUNISTIČKA MILICIJA (ital. *Milizia Volontaria Anti Comunista*). Organizacija pomoćnih vojnih jedinica u sastavu Kraljevske italijanske vojske za borbu protiv partizanskih jedinica u okupiranoj Jugoslaviji tokom Drugog svetskog rata. Antikomunističkim dobrovoljačka milicija je formalno uspostavljena italijansko-hrvatskim sporazumom Roata–Pavelić 19. juna 1942. godine. Sastojala se od pripadnika svih naroda koji su živeli na teritoriji pod italijanskom okupacijom u Kraljevini Jugoslaviji i bili su podeljeni po odredima shodno nacionalno-verskom sastavu. Odredi MVAC su imali veoma dobar borbeni učinak,

prvenstveno tokom 1942. godine kada su formirani i to prvenstveno u borbi protiv snaga partizanskih jedinica.

DOBROVOLJAČKA VOJSKA JUGOSLAVIJE. Naziv za dobrovoljačke odrede u sastavu Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije (NOP i DVJ). Posle savetovanja u Ivančićima, vrhovni komandant NOP odreda Jugoslavije Josip Broz Tito je na putu od Romanije prema Foči, u drugoj polovini januara 1942. godine, odlučio da se od ljudstva bivših četničkih odreda koje je bilo spremno da se bori protiv okupatora, ali ne i da stupa u partizanske jedinice, formiraju dobrovoljački odredi pod komandom Vrhovnog štaba NOPOJ-a. Ove jedinice su formirane jedino u istočnoj Bosni.

DOMOBRANSTVO U NDH. Domobranstvo je u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (NDH) bila kvislinška vojna formacija. Posle proglašenja Nezavisne Države Hrvatske (10. aprila 1941.) s odobrenjem Nemaца i pod njihovom kontrolom, počelo je formiranje domobranstva. Nazivom „domobranstvo“ ustaško vođstvo je nastojalo da istakne kontinuitet hrvatske državnosti i neposrednu vezu NDH i autonomije postignute Hrvatsko-ugarskom nagodbom iz 1868. godine. Za formiranje domobranstva poslужio je deo ljudstva iz Jugoslovenske vojske, a na vodeće položaje

su postavljani oficiri iz bivše austro-ugarske vojske, koji su se isticali u antijugoslovenstvu i separatizmu. Značajnu ulogu u formiranju i jačanju domobranstva imao je vrh Katoličke crkve i politika vođstva Hrvatske seljačke stranke (HSS). Domobranstvo je sačinjavalo tzv. redovnu vojsku NDH koja je stvarana i popunjavana mobilizacijom i regrutovanjem Hrvata, Muslimana i drugih silom zakona, a obuhvatalo je kopnene, vazduhoplovne i plovne snage.

DRLJEVIĆ, SEKULA (1884–1945). Pravnik, političar, publicista. Saradnik okupatora u Drugom

svetskom ratu. Aprila 1941. godine, radio na obnovi crnogorske države pod zaštitom fašističke Italije. Bio je jedan od glavnih govornika na Petrovdanskom saboru 12. jula 1941. godine. U oktobru 1941. godine proteran je iz Crne Gore. U julu 1944. godine u Zagrebu formira Crnogorsko državno vijeće. U završnici rata, prilikom povlačenja crnogorskih četnika prema Sloveniji, sa Pavlom Đurišićem sklopio sporazum po kojem je Đurišić priznao Crnogorsko državno vijeće. Četnici su kao Crnogorska vojska krenuli prema Sloveniji, povlačeći se pred nadolazećim partizanskim jedinicama. U Sloveniji su pobili većinu Drljevićevih saradnika, kao i Drljevića, u Judenburgu (Austrija).

DRUGO ZASEDANJE AVNOJ-A.

Zasedanje je održano u noći 29. novembra 1943, u gradu Jajce (srednja Bosna), koje je u to doba već tri meseca bilo pod kontrolom partizana. Većina od 142 delegata bili su pristalice Komunističke partije a među ostalima su bili i delegati Hrvatske seljačke stranke, Muslimanske zajednice, Stranke hrišćanskih socijalista, Stranke samostalnih demokrata, Radikalne stranke, Srpske zemljoradničke stranke i dvojica Hrvata iz Jugoslovenskog odbora. Sednicom je predsedavao hrvatski političar, predratni predsednik skupštine Kraljevine SHS dr Ivan Ribar. Nakon petočasnog zasedanja dr Ribar je, neposredno pred po-

noć, pročitao odluke Drugog zasedanja AVNOJ-a. Odlučeno je sledeće:

– da se Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije konstituiše u zakonodavno i izvršno predstavničko telo Jugoslavije, kao vrhovni predstavnik naroda i da se uspostavi Nacionalni komitet

oslobođenja Jugoslavije (NKOJ), sa svim obeležjima narodne vlade, preko koga će AVNOJ ostvarivati svoju izvršnu funkciju;

– da se stvori federalna Jugoslavija, zasnovana na pravu o samoopredeljenju, u kojoj je planirano da pet južnoslovenskih naroda: Srbi, Hrvati, Slovenci, Makedonci i Crnogorci žive u šest federalnih jedinica: Srbija, Hrvatska, „Slovenačka“, Makedonija, Crna Gora i Bosna i Hercegovina sa jednakim pravima;

– da se ponište odluke jugoslovenske vlade u izgnanstvu;

– da se kralju Petru II Karađorđeviću zabrani povratak u zemlju dok se na referendumu ne

JESTE LI ZNALI DA...

...je Staljin, pobesnevši kada je saznao da nije bio obavešten o zasedanju, pokušao da zabrani Titu da proglasi AVNOJ privremenom vladom.

odluči državno uređenje buduće zemlje (monarhija ili republika); – da se nacionalnim manjinama u Jugoslaviji obezbede sva nacionalna prava.

Slovenačka delegacija, na čijem je čelu bio dr. Josip Vidmar, predložila je da se Titu dodeli zvanje „Maršal Jugoslavije“. Predsedništvo AVNOJ-a je na svojoj prvoj sednici 30. novembra 1943. godine jednoglasno prihvatilo ovaj predlog.

E

EMANCIPACIJA ŽENA Uporedo sa oružanom borbom a kao deo ideološke i političke borbe, par-

tizanske jedinice sprovodile su zadatke socijalne revolucije na područjima koje su oslobađale. Jedan od zadataka u revoluciji bio je i radikalno popravljavanje položaja žena na prostorima Jugoslavije. U partizanskim redovima muškarci i žene bili su ravnopravni. Žene su se borile oružjem a politička organizacija NOVJ organizovala je mnoge akcije, tečajeve i nebor-

bene institucije koje su radile na ravnopravnosti žena. Opismenjavanje, obrazovanje, podizanje zdravstvene i socijalne svesti bili su obavezan deo aktivnosti KPJ u okviru borbe protiv okupatora. Formirane su mnoge društveno-političke organizacije žena.

F

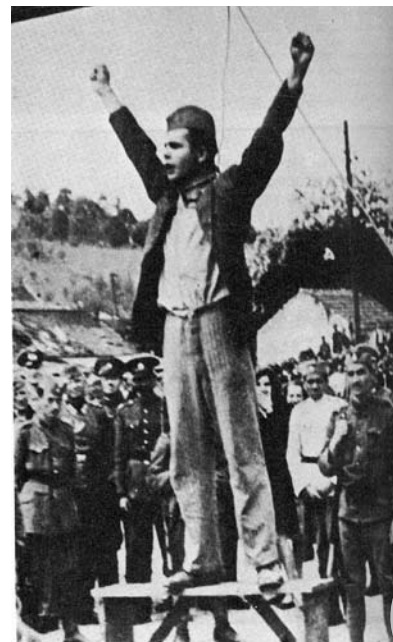
FAŠIZAM. Državno uređenje ekstremne desnice koje radikalno ograničava ljudska prava. Fašizam se protivi komunizmu, konzervativizmu, demokratiji, individualizmu, liberalizmu, pacifizmu i političkom pluralizmu. Naziv potiče od latinske reči *fascio* – svežanj pruča sa sekirom u sredini, simbol centralističke vlasti u Rimskom carstvu. Posebno se koristi kao sinonim sa izrazom nacizam.

U fašizmu jedinstvo zajednice je uslov socijalnog, političkog i ekonomskog preporoda. Borba je prirodni način opstanka čoveka. Jedinstvo nacije se uspostavlja krvnom čistotom. Sve razlike (kulturne, verske, političke i sl.) treba

ukinuti jer one dovode u pitanje temelje zajedništva. Teror je legitimno sredstvo za uspostavljanje i očuvanje poretka.

FILIPOVIĆ, STJEPAN STEVO (1916–1942). Učesnik Narodnooslobodilačke borbe i narodni heroj Jugoslavije. Rođen je 27. januara

1916. godine u Opuzenu. U prvim oružanim borbama Stevo je pokazao veliku hrabrost. Četnici su ga predali Nemcima u Šabac, a nešto kasnije je prebačen u Valjevo. Obešen je u Valjevu 22. maja 1942. godine. Neposredno pre pogubljenja, pred masom koja je dovedena da gleda vešanje, glasno je izrazio podršku Komunističkoj partiji Jugoslavije, Crvenoj armiji i uzvikivao je antifašističke parole.

FOLKSDOJČERI (nem. *Volksdeutsche*). Izraz koji je u prvoj polovini XX veka označavao Nemce koji su živeli van granica nemačke države, odnosno bili državljani drugih država. On se koristio kako bi se razlikovao od *Reischdeutsche* („državnih Nemaca“) koji su živeli unutar nemačkih granica i imali nemačko državljanstvo. S obzirom da su se Folksdojčeri koristili kao opravdanje za iredentistički koncept Velike Nemačke,

! JESTE LI ZNALI DA...

...je čak 95% procenata Folksdojčera podržavalo nacističku politiku Nemačke u toku Drugog svetskog rata.

koji je svoj vrhunac doživeo u nacističkom režimu Trećeg rajha, izraz folksdojčer je za vreme Drugog svetskog rata u mnogim istočno-evropskim zemljama stekao pežorativno značenje, odnosno postao sinonim za nemačku petu kolonu. Zbog toga su mnoge folksdojčerske zajednice posle završetka rata bile prisiljene da napuste Istočnu Evropu.

FRANCETIĆ, JURE (1912–1942). Ustaški komandant, odgovoran za pokolj i progon bosanskih Srba i Jevreja i komandant ustaške brigade Crna legija – a kasnije i komandant svih jedinica ustaške vojske u Bosni i Hercegovini. Posle formiranja Nezavisne Države Hrvatske aprila 1941, Francetić i deset drugih ustaša organizuju Crnu legiju. Francetić postaje komandant Crne legije u činu pu-

kovnika ustaške vojske. Ubistva, zatvaranja i masovne deportacije Srba i Jevreja su bile svakodnevne aktivnosti Francetićevih ustaša.

G

GESTAPO. Zvanična tajna policija nacističke Nemačke. Ime „Gestapo“ je nastalo kao kovanica početnih slogova nemačkog naziva *Geheime Staatspolizei*, što znači „državna tajna policija“.

H

HANDŽAR-DIVIZIJA. Divizija nacističke Nemačke (kao deo Vafen SS-a) formirana u Drugom svetskom ratu od nemačkih oficira, podoficira i pripadnika određenih vojno-stručnih specijalnosti, i regruta – muslimana iz Bosne i Albanaca sa Kosova. Službeno se zvala *13. Waffen-Gebirgs-Division der SS Handschar* (13. oružana brdska divizija SS-a Handžar).

Pripadnici NOP (partizani) zvali su ih „fesaroši“. Divizija je bila poznata po zločinima nad civilnim stanovništvom. 13. SS „Handžar“ divizija je izvršila brojne zločine u Sremu, te u severoistočnom delu BiH, koji su po svireposti i načinu izvršenja daleko prevazišli one koji su činili njihovi mentori. Pripadnici ove jedinice posebno su se istakli u masakriranju ranjenih, zarobljenih partizana.

HITLER, ADOLF (20. april 1889 – 30. april 1945). Nemački političar i vođa Nacističke partije koji je 1933. postao nemački kancelar.

Posle smrti nemačkog predsednika Paula fon Hindenburga 1934. Hitler je proglasio sebe za firera (vođu), zvanje u kojem je, zahvaljujući uredbi (nem. *Ermächtigungsgesetz*) iz 1933, objedinio ovlašćenja predsednika i kancelara i uspostavio totalitarni režim u Nemačkoj pod njegovom vlašću koji je trajao sve do njegove smrti samoubistvom 1945. godine. Nakon obnove nemačke ekonomije i ponovnog naoružavanja Vermahtha, u Nemačkoj je uspostavljena diktatura pod Hitlerom koji je vodio agresivnu spoljnu politiku sa ciljem osvajanja „životnog prostora“ (nem. *Lebensraum*). Kao logični nastavak ovakve spoljne politike usledio je nemački napad na Poljsku 1939, zbog čega su Velika Britanija i Francuska objavile rat Nemačkoj, čime je i zvanično počeo Drugi svetski rat. Do 1945. Hitlerova politika je pretrpela poraz, a Nacistička partija je bila pred raspadom. Hitlerov rat za teritorije i pročišćenje rase prouzrokovao je smrt desetina miliona ljudi, uključujući i genocid nad oko 6.000.000 Jevreja poznatiji kao holokaust. U poslednjim danima rata 1945, dok je nemačka prestonica Berlin pružala poslednji otpor sovjetskoj Crvenoj armiji, Hitler se oženio Evom Braun, da bi za manje od 24 sata njih dvoje izvršili samoubistvo u firerovom bunkeru.

HIROHITO (29. april 1901 – 7. januar 1989). Japanski car (1926–1989).

Njegova vladavina obeležena je agresivnom militarističkom politikom Japana (napad na Kinu 1931. i 1937, pakt s Hitlerom 1940). Napadom na SAD (Perl Harbor, 1941.) Japan je ušao u Drugi svetski rat. U avgustu 1945. objavio je bezuslovnu kapitulaciju Japana, a 1946. se odrekao „božanskog porekla“. Međunarodni sud oslobodio ga je 1948. optužbe za ratne zločine.

HONVEDI (Mađarski odbrambeni odredi; mađ. *Magyar Honvédség*). Vojnici mađarske okupacione vojske u Bačkoj i Baranji tokom Drugog svetskog rata. Po okupaciji Bačke i Baranje posle kapitulacije Kraljevine Jugoslavije počinili su mnoge zločine.

I

IGMANSKI MARŠ. Tokom Druge neprijateljske ofanzive koju su preduzele nemačke snage, potpomognute snagama NDH, protiv partizanskih snaga u istočnoj Bosni u januaru 1942. godine, a u okviru ove ofanzive, Prva proleterska

brigada izvela je poznati Igman-ski marš. Ovaj smeli pokret, koji je izveden pored samog Sarajeva i koji je zbog izuzetno nepovoljnih vremenskih okolnosti ušao u istoriju NOB-a, potpuno je iznenadio

neprijateljske snage. Obavešteni o predstojećoj nemačkoj ofanzivi, četničke vođe su izrazile lojalnost nemačkim štabovima i svojim jedinicama izdale naređenja da napuste položaje i ne pružaju otpor. Nemačka ofanziva u istočnoj Bosni završila se bez većih uspeha.

J

JEVREJI U NARODNOOSLOBODILAČKOJ BORBI. Pripadnici jevrejske nacionalne manjine u Jugoslaviji aktivno su učestvovali u Narodnooslobodilačkoj borbi naroda Jugoslavije, od 1941. do 1945. godine. Posle okupacije Kraljevine Jugoslavije, Jevreji su bili pod snažnim udarom rasističkih zakona, koji su primenjivani u Trećem rajhu i drugim okupiranim zemljama Evrope. Te „protijevrejske

mere“ imale su za cilj ekonomsko, psihičko i fizičko uništenje Jevreja, odnosno „konačno rešenje jevrejskog pitanja“. Nacistički genocid nad Jevrejima u Jugoslaviji počeo je septembra 1941. godine, a u njemu su pored okupatora učestvovali ustaški režim u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i vlada Milana Nedića u okupiranoj Srbiji, kao i ostali saradnici okupatora. Od 82.500 Jevreja koji su živeli u Jugoslaviji, do 1941. godine, svega njih 14.000 (17%) je uspeo da preživi holokaust.

Značajan broj Jevreja pridružio se Narodnooslobodilačkom pokretu Jugoslavije, a mnogi od njih su bili i predratni članovi Komunističke partije Jugoslavije i SKOJ-a. Za narodne heroje proglašeno je deset Jevreja, a njih 150 su nosioci Partizanske spomenice 1941. U Jugoslovenskoj armiji 14 Jevreja dostiglo je do čina generala.

JOVANOVIĆ, ŽIVORAD ŽIKICA – ŠPANAC (1914–1942). Učesnik španskog građanskog rata i Narodnooslobodilačke borbe, jedan od organizatora ustanka u Zapadnoj Srbiji i narodni heroj Jugoslavije.

JUGOSLOVENSKA VOJSKA U OTADŽBINI (četnici, odnosno ravnogorski pokret; skraćeno JVuO). JVuO je predstavljala raznorodnu formaciju sastavljenu delom od organizovanih vojnih jedinica a delom od samoniklih ustaničkih odreda. Vojnički, ove jedinice su stajale pod komandom Vrhovne komande na čelu sa Dragoljubom Dražom Mihailovićem koga

JESTE LI ZNALI DA...

...četnici tokom Drugog svetskog rata nisu samostalno vodili niti jednu bitku protiv okupatora.

je Vlada Jugoslavije u izbeglištvo imenovala za načelnika štaba Vrhovne komande i ministra vojnog. Političke principe pokreta formulisalo je političko jezgro, u kome su se isticali Dragiša Vasić i Stevan Moljević. Pristalice su smatrale da

je neophodno obrazovanje „Velike Srbije“ kao osnove Jugoslavije, te da Hrvate treba kazniti zbog izdaje a muslimane kao nepouzdan element ukloniti. Kako se u međuvremenu u zemlji proširio partizanski pokret vođen od strane Komunističke partije Jugoslavije, pristalice ravnogorske ideologije prepoznale su u njemu glavnu opasnost za svoje ideje, vrednosti i za svoj društveni projekat. Ovo neprijateljstvo vrlo brzo naraslo je do ekstrema i postalo dominantni činilac četničkih aktivnosti.

Draža Mihailović je tokom leta 1941. stupio u kontakt sa kvislinškim režimom Milana Aćimovića. Tokom proleća 1942. glavnina četničkih odreda u delu NDH pod nemačkom okupacijom sklopila je sporazume o primirju, saradnji i snabdevanju sa vojnim i civilnim vlastima ustaške države. Ugovori su odobreni od strane nemačkih vlasti. Četnici i ustaše učestvovali su u zajedničkim borbama protiv partizana tokom operacija „Vajs I“ i „Vajs II“. Saradnja četnika sa italijanskom okupacionom upravom odvijala se glatko, bila je vrlo uspešna, razvijena i javna. Italijani su četnike snabdevali oružjem, municijom, ostalom vojnom opre-

mom, davali im plate i formirali zajedničke taktičke sklopove za borbu. Nakon kapitulacije Italije 8. septembra 1943. sve četničke snage iz italijanske okupacione zone ubrzo su uspostavile punu saradnju sa novouspostavljenim nemačkim okupacionim vlastima. Početkom 1944. godine kralj Petar II je iz Londona pozvao snage pod komandom generala Mihailovića da se stave pod komandu partizanskih odreda što je izazvalo konfuziju u četničkim redovima. Četnici su se priključili prodoru Armijske grupe E kroz Sandžak u istočnu Bosnu, a kasnije su se sa njima povlačili kroz Hrvatsku i Sloveniju sve do Austrije. Četnici

su počinili mnoge masakre nad civilima u svim oblastima u kojima su delovali. Prvenstveno protiv nesrpskog stanovništva ali i protiv Srba i to na teritoriji Srbije dok su u njoj partizanska dejstva bila gotovo obustavljena. Zvaničnom naredbom podsticani su da svoje žrtve ubijaju klanjem.

JUGOSLOVENSKI NARODNI POKRET „ZBOR“. Osnovan je 6. januara 1935. godine u Ljubljani, bio je fašistički pokret u Kra-

jevini Jugoslaviji. Zbor je nastao spajanjem više nacionalističkih desničarskih jugoslovenskih organizacija i grupa.

Prvi predsednik pokreta je bio Dimitrije Ljotić. Naziv „Zbor“ je predstavljao i akronim od „Združena borbena organizacija rada“.

Glavne karakteristike programa i delovanja JNP Zbor su: staleško uređenje, države, antikomunizam, verovanje u postojanje „jevrejske zavere“, jugoslovenstvo i patrijarhalna i religijska tradicija jugoslovenskih naroda. Iako su bili protiv parlamentarnog sistema učestvovali su na izborima, ali pritom nisu dobili podršku naroda (0,6% na poslednjim izborima pred rat). Nacistički okupator lako je u „Zborašima“ našao poslušnike za formiranje marionetske vlade. Veliki deo predratnih zboraša bili su članovi „Srpskog dobrovoljačkog korpusa“, vojne jedinice koju je

osnovala „Vlada narodnog spasa“ armijskog generala Milana Nedića u okupiranoj Srbiji. Ova jedinica je nazivana i „ljotićevci“, jer je Dimitrije Ljotić imao jak uticaj na nju, mada nije direktno komandovao ovom jedinicom.

K

KAZNENA EKSPEDICIJA. Naziv za vojnu ili policijsku akciju koja za cilj nema uspostavljanje neposredne kontrole nad nekim područjem, odnosno sprovođenje zakona nad pojedincima, nego odmazdu nad stanovništvom u cilju zastrašivanja. Nacistički okupator i kvislinzi su organizovali kaznene ekspedicije širom okupirane Jugoslavije a najpoznatija je ona iz oktobra–novembra 1941. posle sloma Užičke republike u kojoj je stradalo više od 20.000 ljudi a oko 10.000 zarobljeno i odvedeno u koncentracione logore.

KOMUNISTIČKA PARTIJA JUGOSLAVIJE. Revolucionarna radnička partija u Jugoslaviji, osnovana 1919. godine u Beogradu pod nazivom Socijalistička radnička partija (komunista). Nakon početnog uspeha na izborima, kraljevska vlada ju je zabranila i ona je ostala ilegalna revolucionarna organizacija sve do početka Drugog svetskog rata 1941. godine. Tokom rata od 1941. do 1945. godine, predvodila je Narodnooslobodilački partizanski pokret, koji je porazio sile Osovine i njihove marionetske saveznike, i oslobodio Jugoslaviju od fašizma. Partija na čijem čelu je od 1937. do 1980. godine bio Josip Broz Tito bila je prva komunistička partija na vlasti u istoriji komunističkog pokreta koja se otvoreno suprotstavila zajedničkoj politici koju je diktirao Sovjetski Savez i bila je izbačena iz Informbiroa 1948. godine, kada je Staljin optužio Tita za nacionalizam i skretanje udesno. Nakon unutrašnjih čistki, partija je promenila ime u Savez komunista Jugoslavije i usvojila politiku radničkog samoupravljanja i politiku nesvrstavanja u blokove tokom Hladnog rata.

KONCENTRACIONI ILI SABIRNI LOGOR. Vrsta zatvora koja je stvorena za političke protivnike, pripadnike pojedinih etničkih ili religijskih grupa, civila iz kritičnog vojnog područja ili bilo koju grupu ljudi. Koncentracioni logori najčešće se stvaraju tokom rata, i zatvorenici se nalaze u pritvoru

najčešće bez pojedinačnog sudskog procesa, već po nekim širim kriterijumima.

KONCENTRACIONI LOGORI U JUGOSLAVIJI U DRUGOM SVETSKOM RATU. Po ugledu na Nemačku i Italiju Kraljevina Jugoslavija je počela da otvara koncentracione logore za antifašiste i komuniste (1935–1941). Prvi takav logor otvoren je 1935. u Višegradu. Neke su preuzeli za vreme okupacije Nemci, odnosno kvislinški režimi, saradnici okupatora, ustaše u Hrvatskoj i nedićevska Specijalna policija u Srbiji. U toku rata (1941–1945) kvislinški režimi su pretvorili ove logore u monstruozne ustanove za uništavanje ljudi. U nastavku dat je pregled svih logora na teritoriji Jugoslavije po azbučnom redu:

– **Banjica** kraj Beograda (5. jul 1941 – novembar 1944). Logor koji je bio pod upravom nedićevske Specijalne policije i pod vrhovnim nadzorom nemačkog Gestapoa. Računa se da je od oko 100.000 zatvorenika ubijeno oko 80 hiljada. Pristalice NOP-a streljane su u Jajincima (gde je krajem 1943.

okupator spalio 68.000 leševa) i u Jabuci kod Pančeva. Deo banjičkih logoraša ubijen je i u automobilima-gasnim komorama. Logor na Banjici bio je najveći koncentracioni logor na području okupirane Srbije (1941–1944). Kroz ovaj logor za vreme čitave okupacije prošlo je 250.000 ljudi, a od tog broja njih 30.000 je streljano na stratištu u Jajincima. Danas je nekadašnji koncentracioni logor pretvoren u Muzej-dom Banjica.

– **Bileća** (januar–novembar 1940). Na osnovu protivustavne uredbe vlade iz 1939, bez sudske presude upravno-policijske vlasti slale su u ovaj logor komuniste i antifašiste.

– **Đakovo.** Logor u Slavoniji osnovan aprila 1941. Logoraše (većinom Jevreje) ustaše su delimično pobile, a većim delom transportovali na likvidiranje u koncentracioni logor Jasenovac.

– **Jadovno** kod Gospića otvoren aprila 1941. Ustaše su od maja

do avgusta 1941. likvidirale oko 72.000 logoraša, koji su zatim bačeni u jamu Jadovno.

– **Jasenovac** (1941–1945). Najveći koncentracioni logor u okupiranoj Jugoslaviji, koji su ustaše osnovale u tzv. NDH u leto 1941, po ugledu na nacističke logore za masovno uništavanje ljudi. U logo-

JESTE LI ZNALI DA...

...je u okupiranoj Jugoslaviji bilo formirano čak 70 koncentracijskih logora u kojima je stradalo oko 400.000 ljudi.

ru su primenjivane metode ponižavanja, terora i divljeg uništavanja muškaraca, žena i dece, ubijanje zatvorenika hladnim i vatrenim oružjem, izgladnjavanjem do smrti, vešanje i spaljivanje pecima do masovnih ubijanja na „Graniku“ gde su ustaše izmrcvarene žrtve bacali u Savu. U ovom logoru ubijeno je nekoliko stotina hiljada Srba, Jevreja, Roma i Hrvata. U ustanku 23. aprila 1945 poginulo je oko 2000 logoraša, a spaslo ih se samo nekoliko stotina.

– **Jastrebarsko** (1942). Ustaše su ubile nekoliko hiljada zatvorenika. Kroz dečji logor Jastrebarsko, od jula do avgusta 1942. prošlo je 3.336 dece od čega je za nepunih mesec i po dana umrlo njih 768.

– **Lepoglava**. Zatvor, a od 1940. i koncentracijski logor, u koji su smeštani komunisti i antifašisti iz

Hrvatske bez suđenja. U aprilu 1941 predat je ustašama sa političkim zatvorenicima. U julu 1943. jedinice NOVJ su ga zauzele i oslobodile oko 100 zatvorenika.

– **Logor Crveni krst** (1941–1944). Poznat i kao Lager Niš. Koncentracijski logor lociran u industrijskoj zoni grada Niša u Srbiji. Njime su tokom Drugog svetskog rata upravljali Nemci. Procenjuje se da je oko 30.000 ljudi prošlo kroz ovaj logor, od kojih je 12.000 ubijeno na lokaciji Bujanj. Žrtve logora su bili simpatizeri pokreta otpora, komunisti, Jevreji i Romi. Više od 300 srpskih Roma je ubijeno tamo. Logor je radio od 1941. do 1944, kada su Saveznici oslobodili Niš. Logor je posebno poznat po bekstvu 105 zatvorenika u partizane 12. februara 1942. godine. U odmazdi posle bekstva, za svakog poginulog nemačkog vojnika, od ukupno 11, streljano je po 1.100 rodoljuba. Organizovano bekstvo logoraša bio je jedinstveni događaj

u porobljenoj Evropi.

– **Pag** (1941). Sastojao se iz dva dela: logor Slano i logor Metajna. Ustaše su likvidirale nekoliko hiljada zatvorenika.

– **Rab**. Italijanski fašisti su na ostrvu osnovali koncentracijski logor u kojem je u času kapitulacije Italije septembra 1943. bilo zatvoreno 4.390 ljudi. Posle oslobođenja njih oko 900 formiralo je Rapsku brigadu NOVJ.

– **Sajmište (staro)** (1941–1944). Jevrejski logor Zemun (nem. *Semlin Judenlager*), nalazio se na levoj obali reke Save, naspram Savskog mosta, na mestu gde je 11. septembra 1937. otvoren Prvi beogradski sajam. Napušten nakon nemačkog bombardovanja 6. aprila, sajamski prostor se nalazio nekoliko kilometara od Zemuna, na teritoriji koja je ušla u sastav Nezavisne Države Hrvatske. Ona je na zahtev Nemaca tu teritoriju ustupila i na njoj dozvolila uspo-

stavljanje logora. Upravu nad logorom je imao nemački SS.

U početku je logor bio samo za srpske Jevreje, da bi se kasnije proširio i na druge političke osuđenike, komuniste, partizane. Za vreme okupacije blizu 8.000 Jevre-

ja i 32.000 Srba je ugušeno u dušegupkama, streljano u Jajincima ili umrlo u samom logoru. Logor je bio aktivan od oktobra 1941. do jula 1944. godine.

– **Sremska Mitrovica** (od 1941). Od ustaških vlasti u tom logoru je stradalo oko 10.000 zatvorenika. Avgusta 1941 uz pomoć KPJ uspešna je pobeći grupa antifašista.

– **Stara Gradiška** (1941–1944). Stara Gradiška je

JESTE LI ZNALI DA...

...je u Smederevskoj Palanci 1941. osnovan „Zavod za prinudno vaspitanje omladine“. Čuvala ga je

kolaboracionistička Srpska državna straža. Zatvorenim omladin-cima (1270 logoraša) profašistički kolaboracionisti su držali predavanja sa ciljem da ih prevaspitaju. Logor je oslobođen 1944. godine.

u pravom smislu bila filijala koncentracijskog logora u Jasenovcu. U njoj su ustaše pobile oko 75.000 ljudi, većinom antifašista Srba, Jevreja i Hrvata.

– **Šabac**. Krajem septembra 1941. nemačka vojska osnovala je koncentracijski logor, kroz koji je prošlo oko 30.000 stanovnika Mačve. Zatvorenici su uglavnom uzimani kao taoci za streljanje iz odmazde.

KONFERENCIJA U JALTU. Samit savezničkih vođa koji je trajao od 4. do 11. februara 1945. Tu je utančen plan za konačno razračunavanje sa Hitlerovom Nemačkom. Josif Visarionovič Staljin, Winston

Čerčil i Frenklin Ruzvelt tom prilikom su razgovarali o posleratnom planiranju Evrope.

KOVAČEVIĆ, SAVA (1905–1943). Jugoslovenski partizan i narodni heroj. Poginuo je tokom bitke na Sutjesci 1943. Učestvovao je u pripremi julskog ustanka 1941. Kada je 12. juna 1942. formirana 5. proletarska (crnogorska) brigada, Sava postaje njen komandant. U najtežem periodu Pete ofanzive,

Sava postaje komandant 3. udarne divizije. Diviziji je naređeno da štiti Centralnu bolnicu i izvrši proboj iz okruženja. Divizija je uspela da potisne neprijatelja, ali ne i da slomi njegov otpor. Prilikom proboja Sava Kovačević je poginuo. Narodnim herojem proglašen je 6. jula 1943. godine.

KRAGUJEVAČKI OKTOBAR ILI KRAGUJEVAČKI MASAKR. Masakr koji su nad civilnim stanovništvom u Kragujevcu počinile jedinice nacističke Nemačke

uz saradnju srpskih izdajnika iz Nedićevih oružanih formacija 20. i 21. oktobra 1941. U ovom zločinu je stradalo oko 2.800 ljudi, od toga nekoliko desetina đaka muške gimnazije. Prva masovna streljanja Nemci su izvršili u okolini Kragujevca 19. oktobra 1941. godine. Prvo masovno streljanje građana u Kragujevcu izvršeno je 20. oktobra 1941. godine, a najviše ljudi je streljano sutradan, 21. oktobra. Tog dana Nemci su izveli 2.301 osobu pred streljački stroj kod Centralnog groblja srpske vojske iz 1914. i 1915. u Šumaricama. Streljanje je počelo u 7 časova ujutru. Iz baraka su odvođene grupe od po 100 ljudi na gubilište. Do 2 časa popodne streljanje je završeno. Likvidirane su 2.272 osobe dok

je 29 lica preživelo streljanje. Među streljanim je bilo 217 maloletnika. Od čega je veoma mali broj bio iznad 15 godina starosti, 60 učenika gimnazije i 134 maloletnika koji nisu išli u školu, kao i 23 dece ispod 15 godina starosti uglavnom romske nacionalnosti.

KULTURBUND. Organizacija Nemačka u Banatu, Bačkoj i Sremu koja je u toku Drugog svetskog rata pomagala okupatoru i propagirala nemački nacionalsocijalizam. Osnovan 1920. godine u Novom Sadu, bio je isprva zamišljen kao nepolitička organizacija koja deluje na području cele Kraljevine Jugoslavije, sa ciljem očuvanja i razvitka nemačke kulture i jezika. Ulaskom nemačkih snaga nakon Aprilskog rata, Kulturbund postaje stožer Folksdojčera koji su se u velikom broju stavili u službu Hitlerovog nacizma.

KVISLING, VIDKUN ABRAHAM LAURIC JONSON (1887–1945). Norveški političar, i jedno vreme ministar odbrane. Svoju minor-

nu političku stranku uspeo je da proglasi za jedinu legalnu, nakon što je pomogao napad Nemačke na Norvešku. Od 1941. premijer Norveške, poznat po progonima

Jevreja i oštroj primeni nacističkih principa u društvu. Reč „kvisling“ postala je sinonim izdajstva i saradnje sa neprijateljem širom sveta, ne samo u Norveškoj.

L

LOVČENSKA BRIGADA. Kvislinška oružana formacija u ND Crnoj Gori koja je osnovana u martu 1942. godine.

Početkom marta 1942. general Krsto Popović, učesnik Božićne pobune iz 1918. mobilise svoje pristalice. Lovčenskoj brigadi su italijanske vlasti obezbedile redovne plate, snabdevanje i naoružanje. U martu 1942. godine, Pircio Birolu uspeva da napravi koaliciju između četnika i zelenaša. Pod patronatom okupatora Crna Gora je podeljena na tri sektora od kojih jedan pripada zelenašima. Lovčensku brigadu, čiji je komandant bio Krsto Popović, zahvatilo je rasulo i Nemci su je rasformirali u novembru 1943. godine.

LJ

LJOTIĆ, DIMITRIJE (1891–1945). Predsednik fašističke političke organizacije „Zbor“, i saradnik nemačkih nacističkih tokom Drugog svetskog rata. Politički diskurs

Dimitrija Ljotića, zasnovan je na njegovom antijevrejstvu, rasizmu i nepokolebljivoj veri u pobjedu nacističke Nemačke. On je želio da od Srbije stvori najodanijeg slugu nemačkog rajha i to je činio od osnivanja „Zbora“ pa sve do smrti 1945. Nakon kapitulacije Jugoslavije odazvao se pozivu nacističkih okupacionih vlasti koje su pokrenule inicijativu za stvaranje civilnih vlasti (tzv. Komesarska uprava) u okupiranoj Srbiji. Formirao je dobrovoljačke odrede tzv. Srpski dobrovoljački korpus za borbu protiv rodoljuba antifašista. Dimitrije Ljotić nikada svojom ideologijom nije uspeo da pridobije značajniji deo srpskog naroda. Naprotiv, otvorenim svrstavanjem uz okupatora i učešćem u zloglasnom Kragujevačkom masakru, njegove jedinice postale su u narodu omrznete kao kvislinške. Povlačeći se zajedno sa Nemcima kroz Sloveniju 23. aprila 1945. Dimitrije Ljotić je putovao na sastanak sa episkopom Nikolajem

Velimirovićem, koji je bio verski ideolog „Zbora“. Njegov automobil je pao sa mosta koji je dopola bio srušen, pa se otkotrljao u provaliju. Dimitrije Ljotić poginuo je na licu mesta. Na njegovom odru je vladika Nikolaj održao posmrtnu besedu.

M

MARINKOVIĆ, SONJA (1916–1943). Inženjer agronomije i narodni heroj Jugoslavije. Sonja Marinković je zajedno sa Žarkom Zrenjaninom aktivno učestvovala u pripremama oružanog ustanka naroda Vojvodine. Jula 1941. godine uhapšena je i posle strašnog mučenja, streljana 31. jula 1941. godine. Na streljanje je izašla uzdignute glave, a pred uperenim cevi-

ma nije htela okrenuti leđa. Stajala je ponosito, isprсила se i uzviknula: „Pucajte, ovo su komunističke grudil!“.

Za narodnog heroja proglašena je, među prvim borbama NOB-a, 25. oktobra 1943. godine.

MAUTHAUZEN (od leta 1940. poznat kao „Konzentracioni logor Mauthausen-Gusen“). Grupa nacističkih koncentracionih logora izgrađenih oko sela Mauthausen i Gusen u Gornjoj Austriji, oko 20 km istočno od Linca.

Januara 1945. u logorima, kojima je upravljano iz centrale u Mauthausenu, bilo je oko 85.000 logoraša. Broj nastradalih nije poznat ali većina izvora navodi brojke između 122.766 i 320.000 za ceo kompleks.

MIHAILOVIĆ, DRAGOLJUB DRAŽA, POZNAT I KAO ČIČA (1893–1946). Vođa Jugoslovenske vojske u otadžbini poznatiji kao četnici tokom Drugog svetskog rata u Jugoslaviji. Grupa s pukovnikom Mihailovićem se u maju proglasila Jugoslovenskom vojskom u otadžbini kojoj je cilj bilo oslobođenje teritorija Kraljevine Jugoslavije od okupatora.

Zahvaljujući relativno dobrim vezama s Beogradom, Mihailović i njegova grupa su brzo ostvarili kontakte s britanskom obaveštajnom službom i sa izbegličkom vladom Dušana Simovića u Londonu. Mihailovićev četnički pokret je već u leto 1941. godine formulisao strategiju koja je isključivala otvorene oružane sukobe s okupatorskim formacijama. Mihailović je od strane izbegličke vlade početkom 1942. proglašen ministrom vojske, dok je JVuO prihvaćena kao regu-

larna oružana formacija Kraljevine Jugoslavije. U drugim nesrpskim krajevima Jugoslavije četničke formacije su od 1941. godine vršile brojne ratne zločine nad stanovništvom muslimanske i hrvatske nacionalnosti kao i nad pristalicama partizana. Partizani su u većini tih krajeva pokazali daleko više političke spretnosti. Posle bitke na Neretvi i izveštaja svojih misija da se četnici bore na strani nacista, na teheranskoj konferenciji Čerčil, Ruzvelt i Staljin doneli su odluku da se partizani službeno priznaju kao deo savezničke koalicije. Posle sporazuma Tito–Šubašić kojim se i kraljevska vlada odrekla Mihailovića on je napravio sporazum sa svim kvislinškim formaci-

jama u Jugoslaviji o zajedničkoj borbi protiv partizana. Do proleća 1945. Mihailovićeve jedinice su se i formalno pridružile nacistima, i sa njima se povlačili na zapad. Grupa pod vodstvom Mihailovića je u maju 1945. uništena u bici na Zelengori. Mihailović je uhvaćen u selu Repuševici 13. marta 1946. Suđenje je počelo 10. juna 1946. i trajalo je do 15. jula 1946. Mihailović je proglašen krivim po 8 od 47 tačaka optužnice i osuđen na smrt. Streljan je zajedno sa još osam najviših četničkih oficira 17. jula 1946.

MOLJEVIĆ, DR STEVAN (1888–1959). Srpski pravnik, četnički ideolog i savetnik izdajnika Draže Mihailovića tokom Drugog svetskog rata. U svom spisu „Homogena Srbija“ je zagovarao stvaranje Velike Srbije i njeno etničko čišćenje od drugih naroda.

U junu 1941. napisao je projekat „Velika Srbija“. U okolini Bosanske Krajine su ga zarobile snage Jugoslovenske armije. Na suđenju Draži Mihailoviću u Beogradu 1946. osuđen na kaznu zatvora u trajanju od 20 godina.

MUSOLINI, BENITO AMILKARE ANDREA (1883–1945). Italijanski vođa od 1922. do 1943. Godine 1919. sa istomišljenicima osniva Fašističku partiju (it. *Fasci Italiani di Combattimento*). Osnivali su i naoružane odrede koji su terorizovali radnike levičare i aktiviste ostalih partija. Krajem 1921. ime partije

je promenjeno u *Partito Nazionale Fascista*. Posle osvajanja lokalne vlasti i pohoda na Rim sa 60 hiljada crnokošuljaša, 1922. godine postaje premijer, a raznim represivnim i autoritarnim merama do 1925. i italijanski diktator. Tokom tridesetih godina XX veka vodi agresivnu spoljnu politiku i približava se Hitleru i nacističkoj Nemačkoj sa kojom 1940. ulazi u rat protiv zapadnih saveznika. Posle niza neuspeha i američke invazije, 1943. je smenjen s položaja i pritvoren. Nemci ga oslobađaju i postavljaju za diktatora marionetske Italijanske Socijalne Republike (Salo) kojom vlada do kraja rata, kada ga partizani pri pokušaju bekstva u Švajcarsku zarobljavaju i streljaju.

MUŠICKI, KOSTA (1897–1946). Godine 1941. dolazi u kontakt sa vođom pokreta „Zbor“ Dimitrijem Ljotićem i od 1941. komanduje Dobrovoljačkim korpusom. Bio je

zadužen za čišćenje zapadne Srbije od partizana. Napušta Beograd 8. oktobra 1944. godine i kreće sa svojim jedinicama prema Sloveniji. U Postojnu je stigla delegacija Draže Mihailovića koja je saopštila Mušickom da se njegove snage priključuju snagama četnika. Ovaj sporazum je zvanično potpisan 27. marta 1945. godine u Ilirskoj Bistrici i time je general Mušicki prestao da vrši ulogu komandanta SDK. Suđenje generalu Mušickom održano je na procesu protiv Draže

Mihailovića od 10. juna do 15. jula 1946. u Beogradu. Osuđen je na kaznu smrti streljanjem koja je izvršena 17. jula 1946. u Beogradu.

N

NACISTIČKI KONCENTRACIONI LOGORI. Došavši na vlast u Nemačkoj 1933, nacisti su odmah pristupili likvidiranju političkih pro-

tivnika. Na inicijativu predsednika pruske vlade i šefa pruske tajne policije Hermana Geringa formirani su koncentracioni logori Dahau, Mauthausen, Buchenwald, Ravensbrück, Flossenbürg. Formalno su to bili kazneno-radni logori, ali su u njima bile mučene i ubijane pristalice radničkih stranaka (Komunističke i Socijaldemokratske stranke Nemačke i Austrije) i Jevreji. Od 1936. vlast nad logorima preuzeo je rajhfuhrer SS trupa Hajnrih Himler i SS *Totenkopfverbände* (SS odredi mrtvačkih glava).

Tokom Drugog svetskog rata snage Osovine koristile su koncentracione logore za masovno istrebljivanje nepoželjnih etničkih skupina – Jevreja, Roma (koji su po fašističkim teorijama rasno bezvredni i nepoželjni), Slovena, kao i političkih neprijatelja. Od 1939. do 1945. broj logora se povećavao, a naročito logora za neposredno likvidiranje zatvorenika, od kojih su najpoznatiji oni na teritoriji okupi-

rane Poljske (Osvjenčim (Aušvic), Treblinka, Majdan i dr.). Računa se da je u tim logorima ubijeno 11.000.000 logoraša, od toga 6 miliona Jevreja. Zadužen za „konačno rešenje jevrejskog pitanja“ (*Endlösung der Judenfragen*) bio je Adolf Ajhman (osuđen i pogubljen u Izraelu 1962).

NACIZAM ILI NACIONALSOCIJALIZAM (nem. *Nationalsozialismus*). Termin se odnosi uglavnom na totalitarnu ideologiju i praksu Nacističke, tj. Nationalsocijalističke nemačke radničke partije, skraćeno NSDAP pod vođstvom Adolfa Hitlera. Nacizmom se takođe naziva i politika koju je usvojila i sprovodila nemačka vlada u periodu od 1933. do 1945, periodu koji se u nemačkoj istoriji još naziva i Trećim rajhom, a država

Nacističkom Nemačkom. Nacizam je ideologija koja se zasniva na verovaljanju u superiornost arijevske rase, kao dela germanskih naroda. Tokom Hitlerove vladavine, nacisti su zagovarali uspostavljanje jake, centralizovane vlade pod kontrolom firera. Konačan cilj nacista bilo je stvaranje homogene, autarhične etničke države. Hitlerova politička uverenja koja je izneo u knjizi *Mein Kampf* (Moja borba, 1925) esencija su nacizma.

NARODNI FRONT. Narodni front je stvoren kako bi sprečio fašizaciju sveta koja mu je pretila tridesetih i četrdesetih godina prošlog veka. Prvo se formirao blok Narodnog fronta u Francuskoj, zatim u Španiji. Posle toga formiraju se i Narodni frontovi u Čehoslovačkoj i Jugoslaviji. Politika Narodnog fronta u

Jugoslaviji uoči i prvih godina rata u Evropi zasnivala se na principu dobrovoljnog i ravnopravnog uključivanja političkih stranaka u ovaj pokret otpora, i suprotstavljanju fašizmu u zemlji i fašističkim silama na jugoslovenskim granicama. Borbu protiv okupatora pokrenuo je oslobodilački pokret u kome je vodeću ulogu imala Komunistička partija Jugoslavije.

NARODNI HEROJ JUGOSLAVIJE. Zvanje narodnog heroja Jugoslavije uspostavio je Vrhovni štab Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije, krajem 1941. godine, po ugledu na zvanje heroja Sovjetskog Saveza, koje se od 1934. godine dodelji-

valo u SSSR-u. Zvanje narodnog heroja bilo je najveće priznanje za borce, komandire, komandante i političke komesare, koji se naročito istaknu svojim junaštvom i požrtvovanosti u Narodnooslobodilačkoj borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika. Ukupno je proglašeno 1322 Narodna heroja. Neki od najpoznatijih Narodnih heroja Jugoslavije su: Kosta Nađ, Filip Kljajić, Franjo Kluz, Dragica Pravica, Ivo Lola Ribar, Rade Končar,

Boško Buha, Olga Petrov, Moša Pijade, Svetozar Vukmanović Tempo, Veljko Vlahović, Dušan Jerković...

NARODNOOSLOBODILAČKA BORBA (NOB) ILI NARODNOOSLOBODILAČKI RAT (NOR). Pojam kojim se označava borba jugoslovenskih naroda, predvođenih Komunističkom partijom Jugoslavije, za oslobođenje od fašističke okupacije tokom Drugog svetskog rata. Obuhvata vremenski period od jula 1941. do maja 1945. godine, na celokupnoj teritoriji Jugoslavije. Glavne neprijatelje Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije su činile vojne trupe sila Osovine, kao i kolaboracionisti: ustaše, četnici, nedićevci, ljotićeveci, balisti i Bela garda.

NARODNOOSLOBODILAČKI POKRET (NOP). Antifašistički pokret u Jugoslaviji za vreme Drugog svetskog rata. Pokret je organizovala i predvodila Komunistička partija Jugoslavije. Narodnooslobodilački pokret, tokom Drugog svetskog rata, uspeo je da okupi pripadnike svih naroda: Srbe, Hrvate, Slovence, Muslimane, Crnogorce i Makedonce, kao i pripadnike svih nacionalnih manjina u Jugoslaviji: Mađare, Albance, Italijane, Slovake, pa čak i Nemce.

JESTE LI ZNALI DA...

...je u Drugom svetskom ratu u Jugoslaviji poginulo 1.685.000 ljudi, što je posle Sovjetskog Saveza (26,8 miliona) procentualno najviše u odnosu na broj stanovnika.

NEDIĆ, MILAN (1878–1946). Jugoslovenski general, srpski političar i saradnik okupatora, koji je vodio marionetsku vladu, poznatu kao „Vlada nacionalnog spasa“ u Srbiji za vreme okupacije od strane na-

cističke Nemačke u Drugom svetском ratu. Zapovednik Vermahta Hajnrih Dankleman je odlučio da mu poveri upravljanje okupiranom Srbijom, nakon što je Nedića predložila srpska aristokratija. Nedić je tokom svoje trogodišnje vladavine otvarao logore u kojima su ubijani Srbi, Jevreji i Romi. Njegova vlada donosila je rasne zakone po ugledu na nemačke a njegovi odredi učestvovali su u masovnim streljanjima građana Srbije koje su organizovale nacističke vlasti. U avgustu 1942. Nemci su objavili da je Srbija očišćena od Jevreja. U septembru 1943. Nedić je otišao u zvaničnu posetu nacističkom vođi Adolfu Hitleru. Britanci su ga

predali jugoslovenskim snagama 1. januara 1946. godine. Izvršio je samoubistvo u pritvoru skokom kroz prozor ćelije.

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA (NDH). Kvislinška država osnovana na delu okupirane Kraljevine Jugoslavije, koja je uz pomoć Hitlerove Nemačke postojala pod vođstvom ustaškog režima od 1941. do 1945. NDH je u istoriji

ostala zabeležena po zverstvima i genocidu koje su pripadnici režima činili nad Srbima, Jevrejima, Romima, kao i Hrvatima neistomišljenicima, pretežno komunistima.

Na čelu NDH se nalazio Ante Pavelić i njegove ustaše. Program NDH, koji je formulisao Mile Budak, bio je da se Hrvatska očisti od Srba „ubijanjem jedne trećine, proterivanjem druge trećine i asimiliranjem preostale trećine“. Na teritoriji NDH su osnovani koncentracijski logori.

NIRNBERŠKI PROCES ILI NIRNBERŠKO SUĐENJE. Suđenje istaknutim članovima političke, vojne i ekonomske elite nacističke Nemačke. Pod pojmom suđenja u Nirnbргу podrazumevaju se i suđenja nižim zvaničnicima (ukupno

12 takvih suđenja) pred američkim vojnim tribunalima. Pred međunarodnim vojnim tribunalom bilo je optuženo 24 lica i 6 organizacija. Optužnice su bile različite ali su svi bili optuženi za neko ili za sva od sledeća četiri krivična dela:

- Učestvovanje u zajedničkom planu ili zaveri za sprovođenje zločina protiv mira;
- Planiranje, započinjanje i vođenje agresorskih ratova i drugih zločina protiv mira;
- Ratni zločini;
- Zločini protiv čovečnosti.

NIŠKA OPERACIJA. Nišku operaciju izvele su snage NOVJ i bugarske armije uz sadejstvo sovjetskog vazduhoplovstva protiv nemačkih snaga na prostoru Niš–Leskovac–Vlasotince. Operacija je započela 8. oktobra 1944. i trajala je 7 dana. Snage napadača imale su znatnu brojčanu premoć i pred početak operacije zauzele su povoljne pozicije, pa su tokom nastupanja naterale nemačke jedinice na povlačenje, opkolile ih, razbile i nanеле im težak poraz. Oslobođena je dolina Južne Morave i sva mesta istočno od nje.

NOVOSADSKA RACIJA. Novosadska racija je naziv za masovna ubistva streljanja i bacanja u Dunav koji su mađarski fašisti izvršili nad Srbima i Jevrejima u Novom

Sadu od 21. do 23. januara 1942. Za tri dana racije u vodama Duna-va je nestalo preko 1.300 Novosa-đana. Pored Novog Sada stradala su i sela u okolini poput Čuruga, Nadalja, Gospođinaca, Šajkaša i Đurđeva i grad Bečej. Ukupan broj nestalih tokom pogroma je oko 4.500. Povod za pogrom širih razmera nalazio se u otkrivenom partizanskom odredu u Žabaljskom ritu na Pustajićevom salašu. Odred je otkriven i dejstvom velikih snaga u potpunosti razbijen u toku samo jednog dana – 4. januara 1942. go-dine. Mađarske okupacione vlasti iskoristile su ovo kao povod za nastavak sprovođenja genocida u Bačkoj.

**TEKST PLAKATA UPOZORENJA
KOJI SU PRETHODILI
NOVOSADSKOJ RACIJI**

„Pošto se na području Novog Sada kriju razna sumnjiva lica kao i velika količina oružja, to je Ministarstvo vojske naredilo da se održi pretres svih stanova kao i legitimisanje svih lica. Naređuje se građanima koji kod sebe imaju kakvog oružja, da ga odmah predaju najbližoj komandi. Naređuje se da se svako zadržava u stanu gde je prijavljen. Slobodno kretanje dozvoljava se samo državnim činovnicima, fabričkim radnicima kao i svakom građaninu koliko mu je potrebno da nabavi najnužnije životne namirnice za određeni dan. U svakom slučaju svako mora raspolagati sa potrebnom legitimacijom, a kretanje je dozvoljeno samo sredinom ulice. Žaluzije na prozorima moraju biti spuštene i ne sme se gledati na ulicu. Kod

koga se bude našlo sakriveno oružje, ili ko bude kod sebe držao sumnjiva lica, taj će biti izveden pred vojni sud.“ Potpisao ga je honvedski koman-dant mesta Jožef Graši.

OPSADA LENJINGRADA. Naziv za nemačku opsadu Lenjingrada (Sankt Petersburga) tokom Dru-gog svetskog rata. Nemački plan je imao šifrovani naziv operacija „Severna svetlost“. Opsada je tra-jala od 8. septembra 1941. do 18. januara 1944.

Konačan broj žrtava tokom opsade

je sporan. Nakon rata, sovjetska vlada je objavila da je bilo oko 670.000 mrtvih, uglavnom od gla-di. Neke nezavisne procene daju mnogo veće brojeve (700.000 do 1,5 miliona), dok su većine pro-cena oko 1,1 milion. Lenjingrad je nagrađen ordenom grada heroja 1945.

OSVOBODILNA FRONTA. U Slo-veniji je na inicijativu Komunistič-ke partije Slovenije 1941. godine formiran Oslobodilački front (slo. Osvobodilna fronta) koji je okupio desetak predratnih stranaka i or-ganizacija i stvorio čvrsto jedinstvo u borbi protiv okupatora.

P

PARTIZANSKA SPOMENICA

1941. Visoko odlikovanje Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije koje je dodeljivano svim prvoborcima, tj. borcima i rukovodiocima Narodnooslobodilačkog pokreta (NOP), koji su stupili u Narodnooslobodilačku borbu (NOB) u toku 1941. godine. Dodeljivana je samo živim borcima, dok je porodicama poginulih boraca dodeljivana „Spomenica palih boraca“. Ukupno je dodeljeno 27.537 spomenica.

PARTIZANSKI ODREDI ILI NOP.

Narodnooslobodilački partizanski

odredi Jugoslavije su bili vojno-teritorijalne formacije koje su činile početni oblik oružanih snaga Narodnooslobodilačkog pokreta. Posle stvaranja Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, novembra 1942. godine, i dalje su zadržani kao oblik vojne formacije. Njihova osnovna snaga je bila u teritorijalnom delovanju. Partizanski odredi formirani su pretežno iz udarnih i borbenih grupa stvorenih u maju i junu 1941. godine. Prvi partizanski odred formiran u Jugoslaviji bio je Sisački NOP odred, formiran 22. juna 1941. godine, u okolini Siska. Jezgro partizanskih odreda činili su članovi KPJ, SKOJ-a, kao i njihovi simpatizeri, a popunjavani

JESTE LI ZNALI DA...

...je na kraju Drugog svetskog rata Narodnooslobodilačka vojska, odnosno Jugoslovenska armija imala u svom sastavu 800.000 boraca. Tada je to bila četvrta armija po snazi u Evropi.

su po principu dobrovoljnosti. Za borce partizanskih odreda usvojen je jedinstven naziv – partizani. Tokom Narodnooslobodilačkog rata formirano je oko 250 partizanskih odreda.

PAVELIĆ, ANTE (1889–1959). Hrvatski fašistički političar, vođa (poglavnik) ustaškog pokreta. U Italiji krajem 1930. osniva tajnu terorističku organizaciju „Ustaša – hrvatska revolucionarna organizacija“ s ciljem razbijanja Jugoslavije i uspostave nezavisne Hrvatske.

Tada uzima titulu poglavnika. Nakon aprilskog rata i okupacije Jugoslavije Slavko Kvaternik u njegovo ime proglašava Nezavisnu Državu Hrvatsku (NDH) 10. aprila 1941. Na čelu grupe ustaša vratio se u Hrvatsku i preuzeo vlast. U Hrvatskoj je uspostavio totalitarni sistem po uzoru na nacistički režim

u Nemačkoj, doneo rasne zakone, uspostavio koncentracione logore sa ciljem totalnog istrebljenja Srba, Roma, Jevreja i antifašista. Zabranio je sve stranke i društva, i uspostavio diktaturu i kult ličnosti. Sudbinu NDH vezao je uz sudbinu nacističke Nemačke. Zagreb je napustio 6. maja 1945. godine pa preko Austrije i Italije otišao u Argentinu. Vojni sud SFR Jugoslavije ga je osudio u odsustvu za ratne zločine. Nakon atentata na njega napušta Argentinu i odlazi u Madrid gde i umire 1959. godine.

PEĆANAC, KOSTA (1879–1944.) Svoju četničku aktivnost, Pećanac je najviše razvio na području istočne i južne Srbije. Uspostavio je saradnju sa generalom Milanom Ne-

dićem u Beogradu, stavljajući mu svoje odrede na raspolaganje. Pre toga, Pećanac se povezoao sa Nemcima i započeo oružane borbe protiv partizanskih odreda.

PETA KOLONA. Označava tajne grupe koje se bave subverzivnim aktivnostima koje imaju za cilj da sruše ili ometaju postojeći poredak u interesu agresivne spoljne sile. Termin se često upotrebljava

u smislu „dobrovoljni pomagači“ za neke političke grupe koje su u međunarodnim sukobima neprijatelji svoje zemlje iz ideoloških razloga.

Petokolonašima su u Jugoslaviji nazivani svi saradnici okupatora: ustaše, četnici. Srpska državna straža, Srpski dobrovoljački korpus, pripadnici Bele garde, Folksdojčeri i drugi.

POPOVIĆ, KONSTANTIN KOČA

(1908–1992). Književnik i pesnik, učesnik španskog građanskog rata i Narodnooslobodilačke borbe, general-pukovnik JNA. Od jula 1937. godine borio se u Španskom

građanskom ratu. Oko dve godine učestvovao je u svim borbama artiljerijskih jedinica internacionalnih brigada, na svim bojištima republikanske Španije, sve do njene poslednje bitke za Madrid.

Učesnik je Narodnooslobodilačke

borbe od jula 1941. godine. Bio je komandant Kosmajskog partizanskog odreda. Prilikom formiranja Prve proleterske udarne brigade, prve regularne jedinice NOV i POJ, u Rudom 21. decembra 1941. godine Koča Popović je postavljen za prvog komandanta. Za vreme čitavog rata brižljivo je vodio svoj dnevnik koji je izašao nakon rata pod imenom „Dnevnik o ratnom putu Prve proleterske brigade“.

PRVA NEPRIJATELJSKA OFAN-

ZIVA. Ofanziva koju su preduzele nemačke snage protiv partizanskih jedinica u zapadnoj Srbiji, s ciljem gušenja ustanka, odnosno zauzi-

manja slobodne teritorije poznate pod nazivom Užička republika. Nemačke okupacione snage u saradnji sa kvislinškim ustaškomobranskim i četničkim odredima su sredinom septembra 1941 pokrenule ofanzivu protiv partizan-

skih odreda. Prema naređenju nemačke Vrhovne komande, prvo je masovnim represalijama trebalo stvoriti „zastrašujući primer“ kako bi se ubuduće onemogućila ustanička aktivnost. Sva naselja u regionu borbi trebalo je spaliti ili razrušiti avijacijom, za svakog ranjenog nemačkog vojnika streljati 50, a za ubijenog 100 Srba i pohvatati sve muško stanovništvo od 16 do 50 godina i otpremiti ga u koncentracione logore.

Za to vreme, četnički odredi Draže Mihailovića pripremali su se za saradnju sa okupatorom protiv partizana. Vrhovni partizanski štab je pokušao da sa Mihailovićem postigne dogovor o zajedničkom

nastupanju protiv neprijatelja, ali je ovaj, koristeći se dvoličnom političkom igrom, izbegavao direktan dogovor.

Smatrajući da je nemačka ofanziva pogodan trenutak da se jednom zauvek unište partizani, Mihailović je 1. septembra naredio četničkim odredima da napadnu partizane i Vrhovni štab u Užicu. Partizanski odredi pobedili su četnike i opkolili štab Draže Mihailovića na Ravnoj gori. Nekoliko dana kasnije u selu Divci kod Valjeva, Mihailović je 13. novembra potpisao sporazum sa Nemcima o zajedničkoj borbi protiv partizana i kao dokaz svoje vernosti predao im 350 zarobljenih partizana, koje su ovi streljali.

PRVA PROLETERSKA NARODNOOSLOBODILAČKA UDARNA BRIGADA.

Odluku o formiranju brigade doneo je Centralni komitet KPJ, a formirao ju je Vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz

Tito 21. decembra 1941. godine u Rudom. Na dan formiranja imala je šest bataljona (četiri iz Srbije i dva iz Crne Gore) ukupne jačine 1.200 boraca. Prvi komandant brigade bio je Koča Popović, a politički komesar Filip Kljajić Fića. Prva borba brigade, kod sela Gaočića i Mioča, 22. decembra 1941. godine slavila se kao dan Jugoslovenske narodne armije.

PRVO ZASEDANJE AVNOJ-A.

Održano je u Bihaću od 26. do 27. novembra 1942. godine. Na ovom zasjedanju je ujedno i osnovano Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ).

R

RADIO-STANICA „SLOBODNA JUGOSLAVIJA“. Osnovana je 11. novembra 1941. godine u gradu Ufi na Uralu, u Sovjetskom Savezu, a aprila 1942. prebačena je u Moskvu, gde je ostala sve do januara 1945. kada je prestala da radi. Stanica je svakodnevno emitovala vesti na srpskohrvatskom i slovenačkom jeziku. Radio-stanica „Slobodna Jugoslavija“ odigrala je značajnu ulogu u širenju istine o događajima u Jugoslaviji i na Balkanu.

RASIZAM. Naziv za ideologiju koja smatra da je rasa temelj ljudskog društva, odnosno da pripadnost pojedinca određenoj rasi

mora biti osnov za njegov društveni položaj.

Rasizam se ponekad definiše i kao verovanje da su pojedine rase superiorne ili inferiorne. Na osnovu tog verovanja se rasizam nekad jednostavno definiše i kao rasna netolerancija. Iako je u određenim oblicima postojao i ranije, rasizam se kao ideologija profilisao tek u XIX veku. Veliki podsticaj rasizmu bio je i imperijalizam, zahvaljujući kome su beličke države u Evropi i SAD-u dobile vlast nad velikim brojem pripadnika drugih rasa i čijem je porobljavanju rasizam dao ideološko opravdanje. Rasizam je ponekad dobijao i svoju institucionalnu formu, pogotovo u

mešanim sredinama gde je sprovedena rasna segregacija i rasna diskriminacija. Najekstremnije forme rasizma se najčešće vezuju uz nacionalizam i fašizam, odnosno rasne teorije čija je primena dovela do holokausta.

RUZVELT, FRENKLIN DELANO (Franklin Delano Roosevelt, 1882–1945). Američki političar

i trideset drugi predsednik SAD (1933–1945). U politiku je ušao sledeći primer svog rođaka Teodora Ruzvelta, i postao aktivan član Demokratske partije. Godine 1941. sastao se sa Vinstonom Čerčilom da bi izradili Atlantsku povelju. Ulaškom SAD u rat, Ruzvelt je mobilisao industriju za proizvodnju vojne opreme i formirao alijansu sa Britanijom i Sovjetskim Savezom.

S

SAVETOVANJE U STOLICAMA.

U periodu od jula do avgusta 1941. godine u većem delu Jugoslavije došlo je do oružanog ustanka i postignuti su vidni rezultati. Pored uspeha, javile su se i mnoge teškoće. Vojno-političkom savetovanju u Stolicama kod Krupnja 26. septembra 1941. godine prisustvovali su članovi CK KPJ. Savetovanjem je rukovodio generalni sekretar CK KPJ i komandant Glavnog štaba

NOPOJ-a Josip Broz Tito. Na njemu su donete i najvažnije odluke iz perioda ustanka 1941. Za sve borbe, u čitavoj zemlji, usvojen je naziv „partizani“. Svi partizani bili su obavezni da pri stupanju u odred polože partizansku zakletvu.

SAVEZ KOMUNISTIČKE OMLADINE JUGOSLAVIJE (skraćeno SKOJ). Omladinski ogranak Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) od 1919. do 1948. godine. Iako je zabranjen samo dve godine od svog osnivanja i povremeno žestoko proganjan, nastavio je sa radom u ilegali i bio je uticajna organizacija među revolucionarnom omladinom u Kraljevini Jugoslaviji, a postao je

i važan organizator Narodnooslobodilačke borbe protiv okupatora i domaćih kvislinških snaga

SAVEZNIČKE MISIJE U JUGOSLAVIJI. Zapadni saveznici pridavali su veliki značaj antinacističkim aktivnostima u okupiranoj Evropi. Tokom prvih meseci ustanka u Jugoslaviji su na osnovu malobrojnih raspoloživih informacija pružili podršku Mihailovićevom ustanku. Zauzeli su stanovište da sve grupe otpora, uključujući i komunističke, treba da se uključe u opštenarodni pokret otpora kojim bi rukovodio Mihailović. Putem svojih sredstava informisanja u cilju stimulisanja otpora stvorili su legendu o komandantu Mihailoviću i njegovim gerilcima. U Mihailovićev štab uputili su misiju za vezu na čelu sa kapetanom Hadsonom. Tokom 1942. i prve polovine 1943. godine saveznici su došli do zaključka da Mihailovićeve trupe rade zajedno sa nacistima a protiv antifašističkih boraca.

U aprilu 1943. saveznici su uspostavili kontakt sa partizanima i postepeno počeli da im pružaju materijalnu i propagandnu podršku. Mihailoviću je postavljen ultimatum i zadat rok da otpočne sa antifašističkim aktivnostima prema instrukcijama savezničke Komande Sredozemlja. Budući da do tih aktivnosti četnika nije došlo, u decembru 1943. saveznici su doneli odluku da uskrate svaku pomoć Mihailoviću i da svu pomoć i podršku daju partizanima.

SMRT FAŠIZMU – SLOBODA NARODU. Moto jugoslovenskih partizana, koji je kasnije prihvaćen kao zvanični slogan čitavog Narodnooslobodilačkog pokreta.

SREMSKI FRONT. Front formiran u Drugom svetskom ratu, krajem 1944. godine, od strane nemačke vojske koja se povlačila sa Balkana i ustaša. Jugoslovenska armija vodila je sa okupatorom i njegovim pomagačima teške borbe, sve do 12. aprila 1945. godine, kada je

Sremski front probijen. Spomenkompleks „Sremski front“ nalazi se u Adaševcima, kod Šida, i predstavlja monumentalnu spomeničko-muzejsku celinu nastalu osamdesetih godina XX veka.

SRPSKA DRŽAVNA STRAŽA (skraćeno SDS). *Žandari.* Organizaciona policijska jedinica Ministarstva unutrašnjih dela Vlade na čijem čelu je bio Milan Nedić, koja je bila pod neposrednom kontrolom Vojne komande Vermahta

na teritoriji Nemačke okupacione zone Srbija od oktobra 1941. do oktobra 1944. Delovala je samostalno obavljajući klasičan policijski posao koji je bio u nadležnosti Ministarstva unutrašnjih dela. To-

kom osnivanja, u jesen 1941. bila je angažovana u sukobima protiv partizana, nakon toga prelazi u redovno stanje sve do januara 1944. kada je ponovo angažovana u borbama. Tokom septembra i oktobra 1944. deo jedinica prelazi u sastav JVuO, organizovano se probijajući sa nemačkom vojskom preko Sandžaka u istočnu Bosnu. 6. septembra 1944. SDS je stavljena pod komandu generala Dragoljuba Mihailovića. Zajedno sa četnicima, ustašama i nemicima povlače se ka zapadu.

SRPSKI DOBROVOLJAČKI KORPUS (skraćeno SDK). Poznatiji kao „ljotičevci“, po svom ideološkom vođi Dimitriju Ljotiću. Oružana formacija u službi nacista. Odredi su organizovani septembra 1941. godine nakon snažnog zalaganja nemačkih okupacionih snaga. Prilikom formiranja a i kasnije, pristalice Zbora i organizacije Beli

orlovi činile su rukovodeći kadar i sastav tih jedinica. Komanda je službeno formirana 14. septembra 1941. a činilo ju je 12 dobrovoljačkih odreda svaki sa 120 do 150 ljudi. Zapovednik je bio general Kosta Mušicki. Pred kraj rata Nemci su ih prebacili u Sloveniju gde su priključeni četničkim snagama koje su se tamo nalazile. SDK se predao Britancima u Austriji, koji su ih predali partizanima.

SS (SCHUTZSTAFFEL). Bila je najveća paravojna formacija u drugom svetskom ratu.

Formirana od odanih i fanatičnih nacista, činila je ideološko jezgro nacističke oružane sile.

Regularna vojska Trećeg rajha (Vermaht, *Wehrmacht*) popunjavana je mobilizacijom dok su SS činili isključivo dobrovoljci. Svi pripadnici SS-a imali su simbol ove organizacije tetoviran na telu - dve stilizovane munje a oficiri su na

kapama nosili srebrnu mrtvačku glavu. SS je bio partijska vojska nacista i pripadnici te formacije isticali su se u zločinima. Ova organizacija sprovela je holokaust, čuvala logore, vodila odrede smrti i kaznene ekspedicije. Vodja im je bio Hajnrih Himler.

Na teritoriji bivše Jugoslavije delovalo je više SS divizija a po ratnim zločinima protiv Srba, Jevreja, Roma i antifašista najviše su se istakle 7. SS divizija Princ Ojgen, 13. SS Handžar i 2. SS divizija Rajh, SS Skenderbeg.

SS DIVIZIJA „SKENDERBEG“ (prva albanska). Formirana tokom proleća 1944. od nemačkih oficira, podoficira i specijalističkih struka, i albanskih regruta, većinom sa Kosova i Metohije. U direktnom sukobu sa snagama NOVJ njene formacije su poražene i razbijene, a veliki broj albanskih regruta je dezertirao.

SS DOBROVOLJAČKA BRDSKA DIVIZIJA „PRINC OJGEN“ (nem. *Prinz Eugen*). Nemačka dobrovoljačka Vafen-SS brdska divizija specijalizovana za antigerilsko ratovanje. Početni sastav je bio u potpunosti dobrovoljački i činili su ga Folksdojčeri ali se kasnije pristupilo mobilizaciji. Divizija se predala 11. maja 1945. godine jugoslovenskim snagama, a tokom četvorogodišnjeg rata na prostoru Jugoslavije stekla je reputaciju najozloglašene zločinačke nemačke jedinice. Bobrena dejstva divizije bila su isključivo na prostoru Jugoslavije. Komandanti divizije bili su Oto Kum i Artur Felps.

STALJIN, JOSIF VISARIONOVIČ DŽUGAŠVILI (18. decembar 1878 – 5. mart 1953). Prvi generalni sekretar Centralnog komiteta Komunističke partije Sovjetskog Saveza od 1922. do svoje smrti 1953. Staljin je preuzeo vodeću ulogu u sovjetskoj politici nakon smrti Vladimira Iljiča Lenjina 1924. godine, postepeno uništavajući

svoje političke protivnike sve dok nije postao neprikosnoveni lider Sovjetskog Saveza. Staljin je pokrenuo komandnu ekonomiju. Preokret u poljoprivrednom sektoru je poremetio proizvodnju hrane, što je izazvalo veliku glad, uključujući katastrofalnu glad u Sovjetskom Savezu 1932–1933. Tokom kasnih tridesetih, Staljin je pokrenuo „Veliku čistku“ (poznatu još i kao „Veliki teror“) i stradali su milioni Rusa. Tokom 1939. godine Staljin je potpisao pakt o nenapadanju sa nacističkom Nemačkom, nakon čega je usledila sovjetska invazija na Poljsku, Finsku, baltičke zemlje, Besarabiju i severnu Bukovinu. Nakon što je Nemačka prekršila pakt invazijom na Sovjetski Savez 1941, Sovjeti se priključuju Saveznicima i igraju najvažniju ulogu u porazu sila Osovine. Nakon rata, Staljin je instalirao marionetske komunističke režime u većini zemalja Istočne Evrope, formirajući Istočni blok, iza onoga što je nazvano „Gvozdena zavesa“ sovjetske vladavine tokom hladnog rata.

STALJINGRADSKA BITKA. Bitka koja je označila prekretnicu u Drugom svetskom ratu, smatra se najkrvavijom bitkom u ljudskoj istoriji. Trajala je od 17. jula 1942. do 2. februara 1943. godine. Bitku su obeležili brutalnost i nebriga za civilne žrtve sa obe strane. Bitka se sastojala iz nemačke opsade južnog ruskog grada Staljingrada (današnji Volgograd), bitke unutar grada, i sovjetske kontraofanzive

u kojoj su konačno bile zarobljene i uništene nemačke i ostale snage sila Osovine oko grada. Ukupni gubici u ljudstvu se procenjuju na između 1,5 i 2 miliona.

STEPINAC, ALOJZIJE (1898–1960). Zagrebački nadbiskup i kardinal. Od prvih dana zdušno je blagoslovio stvaranje „katoličke države“, kako je on često nazivao NDH. Nadbiskup Stepinac se prvi put sastao sa Antom Pavelićem i izrazio punu podršku novoformiranoj ustaškoj državi. On je na Uskrs 1941. godine objavio formiranje NDH i tom prilikom je u ime Vatikana blagoslovio ustaškog poglavnika Antu Pavelića. Odmah po osvajanju vlasti, ustaše kreću sa ostvarivanjem svojih planova li-

kvidacije srpskog stanovništva, sa čime je Stepinac bio upoznat. Nadbiskup Stepinac je bio potpuno svestan postojanja koncentracionog logora Jasenovac, ali se tome nije protivio. Stepinac je najviše zazirao od pobede komunista, pa se zato u potpunosti složio sa Pavelićevom linijom. Jugoslovenske vlasti su ga 1946. godine osudile

za saradnju sa ustašama, nakon čega je proveo ostatak života u kućnom pritvoru i u zatvoru.

STRELASTI KRSTOVI. Fašistički mađarski pokret formiran dvadesetih godina prošlog veka. Njegov vođa bio je ozloglašeni Ferenc Salaši. Pokret je kao simbol preuzeo strelasti krst i zelene košulje. Zalagao se za ostvarivanje velike Mađarske. Salašijev čas je kucnuo 1944. godine. Nemci su ga postavili za predsednika Vlade, a „strelasti krstovi“ su, nastavljajući sa otporom Crvenoj armiji, počeli

sistematsko uništavanje Jevreja. Vlast mađarskih fašista je bila kratkotrajna ali vrlo brutalna.

SVETOSAVSKI KONGRES. Kao pandan Drugom zasjedanju AVNOJ-a koje je organizovala KPJ krajem 1943. godine, polovinom januara 1944. u selu Ba održan

je Svetosavski kongres pripadnika JVuO. Svetosavski kongres je prihvatio potpuno različita shvatanja po pitanju državnog uređenja posle rata. U odnosu na odluke sa Drugog zasjedanja AVNOJ-a, odluke sa Baškog savetovanja su bile kasno donete i njihovo sprovođenje je bilo nemoguće. Pored toga, Baška rezolucija nije bila prihvaćena u narodu.

Š

ŠESTA NEPRIJATELJSKA OFANZIVA. Popularni termin za niz međusobno povezanih i taktički srodnih operacija tokom kasne jeseni i zime 1943/1944. Cilj operacije bio je da se masovnim angažovanjem jakih snaga (preko 200.000 nemačkih vojnika i veliki broj kvislinga) zaposednu, utvrde i zadrže ključni strateški položaji u oblasti između Save i Jadrana. Karakteristično za ovu operaciju je da je NOVJ reagovala ambicioznim protivakcijama, tako da se sukob pretvorio u otvoreni manevarski rat.

ŠPANSKI BORCI (jugoslovenski Španci). Jugosloveni koji su se bo-

riili u Španskom građanskom ratu na strani republikanaca. Ukupan broj dobrovoljaca je bio 1664. Preko 700 Jugoslovena ostavilo je svoje živote u španskoj zemlji. To je bio doprinos Komunističke partije Jugoslavije španskim komunistima i anarhistima.

T

TEHERANSKA KONFERENCIJA. Sastanak Josifa Staljina, Frenklina Ruzvelta i Vinstona Čerčila koji se održao u Teheranu (Iran) od 28. novembra do 1. decembra 1943. Glavna tema je bila otvaranje dru-

gog fronta u zapadnoj Evropi. Konferencija je organizovana da se napravi konačna strategija za rat protiv nacističke Nemačke i njenih saveznika. Sklopljen je sporazum koji izjavljuje da jugoslovenskim partizanima treba pružati pomoć u oružju i opremi, a takođe i u vojnim operacijama.

TREĆA NEPRIJATELJSKA OFANZIVA. U ofanzivi udruženih nemačkih, italijanskih, ustaških i četničkih

snaga u proleće 1942. godine protiv partizana u istočnoj Bosni, Crnoj Gori, Sandžaku i Hercegovini partizanske snage su bile prisiljene na povlačenje. Neke jedinice su se raspale, sva slobodna teritorija bila je izgubljena, a NOP je zapao u privremenu krizu.

TREĆE ZASEĐANJE AVNOJ-A.

Treće zasjedanje AVNOJ-a održano je od 7. do 10. avgusta 1945. u Beogradu. AVNOJ se konstituisao kao Privremena narodna skupština sa zadatkom da pripremi Ustavotvornu skupštinu. 11. novembra 1945. održani su izbori za Ustavotvornu skupštinu. Lista Narodnog fronta je dobila 96% glasova. Narodna skupština je 29. novembra 1945. proglasila Federativnu Narodnu Republiku Jugoslaviju (FNRJ). Jugoslavija je postala federativna zajednica šest ravnopravnih republika.

TREĆI RAJH ili nacistička Nemačka. Termin se odnosi na Nemačku između 1933. i 1945, kada je bila pod vlašću Nacionalsocijalističke nemačke radničke partije, ili Nacističke partije, sa firerom Adolfom

Hitlerom kao državnim vođom. Treći rajh, korišćen kao sinonim za nacističku Nemačku, dolazi od nemačkog izraza *Drittes Reich*, u doslovnom prevodu „Treće carstvo“.

Tokom svoje dvanaestogodišnje vladavine nacisti su sprovodili ideju Velike Nemačke, sa integracijom svih ljudi s navodnim čistim germanskim poreklom. Ova politika manifestovala se u uništavanju oko 11 miliona pripadnika raznih manjina (Jevreji, Romi, Sloveni), političkih protivnika (liberali, komunisti) i društvenih izopštenika (invalidi, homoseksualci).

TRINAESTOJULSKI USTANAK NARODA CRNE GORE.

Najveći ustanak u porobljenoj Evropi 1941. godine. Otpočeo je 13. jula, pod rukovodstvom KPJ, a trajao je do polovine avgusta, kada je ugušen jakom italijanskom ofanzivom. Iako je planiran u mnogo manjoj meri, ustanak je od prvog dana dobio karakter „opštenarodnog ustanka“ u kojem je učestvovalo preko 30.000 ljudi.

TROJNI PAKT (poznat i kao Pakt tri sile, Osovinski pakt, Pakt tri pravca ili Trojna pretnja). Pakt koji je potpisan u Berlinu, Nemačka, 27. septembra 1940. godine. Potpisali su ga Saburo Kursu iz carevine Japan, Adolf Hitler iz nacističke Nemačke i Galecio Đano (ministar inostranih dela) iz fašističke Italije. Time je zvanično stvoren vojni savez sila Osovine u

Drugom svetskom ratu kao suprotnost savezničkim silama.

U

USTAŠE – HRVATSKA REVOLUCIONARNA ORGANIZACIJA

(skraćeno UHRO ili ustaše). Terroristička organizacija osnovana 1929. godine sa ciljem stvaranja Nezavisne Države Hrvatske oružanim sredstvima i njenog otcepljenja od Kraljevine Jugoslavije. Ideologija ustaša je bila mešavina fašizma, nacizma, hrvatskog ultranacionalizma i rimokatoličkog verskog fundamentalizma. U aprilu 1941. godine ustaše su postavljene na vlast marionetske Nezavisne Države Hrvatske od strane sila Osovine, odnosno nacističke Nemačke. Kada su ustaše došle na vlast u NDH, njihovo vojno krilo je postalo Ustaška vojska (Ustaška

vojnica). Nakon što su nemačke snage napustile Jugoslaviju 1945. godine, ustaše su poražene a njihove preostale snage su uništili jugoslovenski partizani. Ustaše su imale vodeću ulogu u genocidu koji je nad stotinama hiljada Srba i desetinama hiljada Roma i Jevreja izvršen tokom Drugog svetskog rata u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.

UŽIČKA REPUBLIKA. Naziv prve oslobođene teritorije u Evropi okupiranoj od strane nacista. To je bila socijalistička država u zapadnoj Srbiji i, delimično, istočnoj Bosni pod vlašću jugoslovenskih partizana, stvorena u toku 1941. godine za vreme Drugog svetskog rata. Užička Republika nije imala stalne granice, već su se one menjale gotovo svakodnevno sa svakom ofanzivom partizana na jednoj i okupatora na drugoj strani, a otprilike je zauzimala područje od reke Drine na zapadu, Zapadne Morave na istoku i od reke Skra-

peža na severu do Uvca na jugu. Država je trajala 73 dana, a potom je pala u ruke Vermahta, dok su se partizani povukli ka Sandžaku. Pri likom povlačenja preko Zlatibora, u novembru i decembru 1941. godine, pratile su ih nemačke jedinice, koje su činile užasne zločine nad ranjenicima i zlatiborskim civilnim stanovništvom.

Tekst prve partizanske zakletve, objavljen 19. avgusta 1941. u Biltenu Glavnog štaba NOP odreda Jugoslavije

Mi, narodni partizani Jugoslavije, latili smo se oružja za nemilosrdnu borbu protiv krvoločnih neprijatelja koji porobiše našu zemlju i istrebljuju naše narode. U ime slobode i pravde našeg naroda zaklinjemo se da ćemo disciplinovano, uporno i neustrašivo, ne štedeći svoje krvi i živote, voditi borbu do potpunog uništenja fašističkog osvajača i svih narodnih izdajnika.

V

VELIKI TRANSPORT. Događaj iz Drugog svetskog rata kada je Glavni štab Narodnooslobodilačke vojske Vojvodine odlučio da iscrpljenim brigadama u Bosni uputi pojačanje od preko hiljadu mladića i devojaka, dobrovoljaca, a sa nji-

ma hranu, odeću i sanitetski materijal. Tada, u proleće 1943. godine, širokom vojvođanskom ravnicom, kroz obruče i zasede, preko reka i pruga, na put dug trista kilometara, krenula je nepregledna kolona nazvana „veliki transport“.

VELIMIROVIĆ, NIKOLAJ (1881–1956). Episkop Srpske pravoslavne crkve, hrišćanski teolog i nacionalistički ideolog. Adolf Hitler je 1934. godine odlikovao Velimirovića a on ga je godinu dana kasnije u svom predavanju nazvao „genijem i herojem i nemačkim Svetim Savom“. Sredinom tridesetih godina XX veka Nikolaj se počeo uključivati u politička zbivanja Kraljevine Jugoslavije, a otada datiraju i bliske veze s Dimitrijem

Ljotićem. Krajem tridesetih unutar Srpske pravoslavne crkve se rađa ekstremno desna ideologija svetosavskog nacionalizma, čiji je glavni ideolog bio Nikolaj Velimirović. Velimirovićev bogomoljački pokret je u svojim publikacijama objavljivao antisemitske tekstove, uključujući delove poznatog falsifikata *Protokola sionskih mudraca*. Tih godina, pod ideološkim uticajima episkopa Velimirovića, Ljotić osniva fašistički pokret „Zbor“. U septembru 1944. Velimirović i Dožić su prebačeni u Nemačku, gde su zatvoreni u koncentracionom logoru Dahau. U logoru su bili smešteni u posebnom delu i tretirani su bolje od ostalih – imali su poseban smeštaj i hranili se kao nemački oficiri. U Dahauu ostaju do decembra 1944. godine kada ih Nemci oslobađaju. Iz Nemačke putuju zajedno sa Milanom Nedićem i nemačkim generalom

Hermanom Nojbaherom u Sloveniju. Za vreme boravka u Sloveniji Velimirović je blagoslovio Ljotićeve dobrovoljce, kao i druge kolaboracioniste i ratne zločince poput četnika Momčila Đujića i Dobroslava Jevđevića. Posle rata emigrira u SAD gde je i umro 1956. godine.

VIS (OSTRVO). U Drugom svetskom ratu, nakon što su saveznici uspeali da preuzmu vlast, na njemu je bio smešten saveznički vojni aerodrom (danas pod vinogradima). Josip Broz Tito se sklonio na Vis nakon nemačkih akcija na Drvar (Desant na Drvar ili Sedma ofanziva), a na ostrvu je formirana partizanska eskadrila.

U socijalističkoj Jugoslaviji, Vis je bio ostrvo zatvoreno za strance i bio je veliko vojno utvrđenje.

VIŠKI SPORAZUM, POZNAT I KAO SPORAZUM TITO–ŠUBAŠIĆ. Pokušaj zapadnih sila da ujedine predratnu kraljevsku vladu Kraljevine

Jugoslavije sa partizanima koji su oslobodili zemlju u Drugom svetskom ratu.

VLADA NACIONALNOG SPASA (NEDIĆEVA SRBIJA ILI NEDIĆEV REŽIM). Centralni organ kvislinške vlasti postavljene od strane nemačkih okupatora u Drugom svetskom ratu. Srpska vlast je tokom celog perioda okupacije bila podređena nemačkoj vojnoj administraciji poznatoj kao Vojna uprava u Srbiji. Vojna administracija je bila oformljena 1941, nakon nekoliko meseci okupacije Kraljevine Jugoslavije. Oružane snage ove vlade bile su Srpski dobrovoljački korpus Dimitrija Ljotića kao i četnici Koste Pećanca i Srpska granična straža koje su u toku rata učestvovala u borbama na strani Nemačke.

Tajnim kanalima Vlada nacionalnog spasa održavala je kontakte sa JVuO i Dražom Mihailovićem. JVuO je snabdevana novcem i oružjem. Vlada nacionalnog spasa donosila je rasne uredbe, po ugledu na nacističku Nemačku, kojim je vršila otvorenu segregaciju nad jevrejskim i romskim stanovništvom. Pomagalo se okupacionim snagama u cilju čišćenja teritorije od jevrejskog življa. U leto 1942. godine nemačke okupacione snage izvestile su da je Beograd prvi glavni grad bez Jevreja u Evropi (nem. *Judenrein*), a Srbija je posle Estonije bila druga država u okupiranoj Evropi u kojoj je postignuto „konačno rešenje jevrejskog pitanja“ (nem. *Endlösung*).

Od 16.700 Jevreja u Srbiji i Banatu, oko 15.000 je ubijeno. Procenjuje se da je oko 80.000 ljudi ubijeno u koncentracionim logorima Nedićeve Srbije.

VOJVOĐANSKE BRIGADE.

Tokom Narodnooslobodilačke borbe naroda Jugoslavije, od 1941. do 1945. godine u okviru Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije formirano je ukupno 15. brigada, koje su nosile naziv vojvođanske.

U vojvođanskim brigadama se borio i veliki broj pripadnika nacionalnih manjina, a 1944. godine su formirane Četnaesta vojvođanska (slovačka) brigada i Petnaesta vojvođanska brigada „Šandor Petefi“, sastavljene uglavnom od pripadnika slovačke i mađarske nacionalnosti.

VRHOVNI ŠTAB NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE JUGOSLAVIJE I PARTIZANSKE VOJSKE JUGOSLAVIJE.

Vrhovno vojno rukovodstvo Narodnooslobodilačkog pokreta koje je imalo ulogu rukovođenja oružanim snagama Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije tokom Narodnooslobodilačke borbe od jula 1941. do maja 1945. Komandant Vrhovnog štaba i Vrhovni komandant NOV i POJ bio je maršal Jugoslavije Josip Broz Tito, a o bezbednosti Vrhovnog štaba brinuo je Prateći bataljon Vrhovnog štaba.

VIJKOVIĆ, SVETOZAR TOZA (1899–1949). Upravnik logora na Banjici za vreme Drugog svetskog rata. Kao omladinac iskazivao je simpatije prema komunizmu, pa je ubrzo postao član Saveza komunističke omladine Jugoslavije. Posle jednog neuspešnog štrajka skojevaca, optužen je za proneveru novca, a ubrzo i isključen iz članstva. Od tog trenutka postaje veliki protivnik komunista. Godine 1930. zaposlio se u policiji i ostao na toj dužnosti sve do početka rata. Po formiranju logora na Banjici, postavljen je za njegovog upravnika. Ovu dužnost je obavljao od jula 1941. do oktobra 1944, kada je logor rasformiran. Službenici OZNE su ga zarobili u Austriji i vratili u zemlju na suđenje. 1945. je osuđen na smrt.

Z

ZAVNOBIH. Skraćenica za Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja SR Bosne i Hercegovine.

ZAVNOH. Skraćenica za Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske. Održana su četiri zasjedanja ZAVNOH-a. Prvo

zasjedanje je održano 13. i 14. juna 1943. godine u Otočcu i Plitvičkim jezerima.

ZLOČINI ČETNIKA U DRUGOM SVETSKOM RATU.

Zločini četnika su bili spontani (iz mržnje) i organizovani (po naređenju). Četnici su primenjivali teror prema civilima kao kaznu za podršku partizanima ili u cilju zastrašivanja radi sprečavanja eventualne podrške partizanima. Teror je često obuhvatao i članove porodica osumnjičenih, a povremeno i decu. Ovakav terenski rad smatrali su neizostavnim delom svoje borbe protiv komunizma, ne manje važnim od borbe sa vojnim jedinicama NOVJ. U prvoj fazi zabeleženi su slučajevi spontanih odmazdi četnika nad civilima različite etničke i verske pripadnosti. Ovakvi slučajevi zabeleženi su tokom 1941. i prve polovine 1942. širom Bosne i Hercegovine, a u manjoj meri i na teritoriji Srbije i Hrvatske. Sporadični zločini pojavljivali su se u situacijama kad su formacije JVuO prolazile iz operativnih potreba kroz oblasti nastanjene nesrpskim stanovništvom.

Ovi pokreti i dejstva po pravilu su bili praćeni ubistvima civila klanjem, silovanjima, pljačkama i uništavanjem imovine.

ČITAJ DALJE...

Neke od knjiga i web sajtova koje preporučujemo za dalje informisanje i istraživanje istorije u periodu od 1939 – 1945. Ove knjige i sajтови korišćeni su u pripremi ovog rečnika.

LITERATURA:

- » Leksikon NOR-a 1,2
- » Hronologija radničkog pokreta 1,2
- » Specijalna policija Banjica Jajinc i- Dušan Drča
- » Dani smrti na Sajmištu - Lazar Ivanović
- » Užička Republika 1,2 - Vjenceslav Glišić
- » 67 dana Užičke Republike - Petar Višnjić
- » Kragujevački oktobar 1941 - Dimitrije Tadić
- » Dokumenti o izdajstvu Draže Mihailovića 1945
- » Teror i zločin nacističke Nemačke u Srbiji
- » Neretva, Sutjeska 1943
- » Oslobođilački rat naroda Jugoslavije 1941- 45
- » AVNOJ i revolucionarna smena vlasti - Branko Petranović
- » Kalendar važnijih događaja NOR-a
- » Zapisi iz oslobodilačkog rata – Rodoljub Čolaković
- » Vojvodina u borbi

- » Štampa u borbi - Mitar Milošević Vladimir Dedijer Dnevnik I,II,III
- » Žene Srbije u NOB-u
- » Istorija Slobodne Vojvodine - Dušan Popov
- » Žene Vojvodine u ratu i revoluciji - Danilo Kecić
- » Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 41-45 1-4
- » Ilustrirana povijest NOB-a 41-45
- » Kadrovi revolucije
- » Slom Kraljevine Jugoslavije 1,2
- » Avnoj i revolucija
- » Zbor Dimitrija Ljotića - Mladen Stefanović
- » Prva proleterska brigada
- » Vojni puč i 27 mart 41-42 u svedočenjima učesnika
- » Svedočanstva o Drugom svetskom ratu - Vladimir Dedijer
- » Agonija i slom NDH
- » Ustaše i NDH
- » Ustaški logori
- » Četnici u Drugom svetskom ratu - Jozo Tomasević
- » INTERNET:
- » www.znaci.net
- » www.resistance-archive.org
- » www.antifasizam-nob.org.yu
- » www.afans.org

- 19. novembar Sovjeti počinju kontraofanzivu oko Staljingrada.
- 28. novembar U Bihaću održano Prvo zasjedanje ZAVNOBiH-a.

1943.

- 20. januar Početak četvrte neprijateljske ofanzive.
- 02. februar Nemci se predaju u Staljingradu.
- 15. maj Početak pete neprijateljske ofanzive.
- 08. septembar Kapitulacija Italije.
- 06. novembar Sovjeti ponovo zauzimaju Kijev.
- 29. novembar Drugo zasjedanje AVNOJ-a.
- 24. decembar Sovjeti počinju ofanzivu na ukrajinskom frontu.

1944.

- 06. januar Sovjeti napreduju u Poljsku.
- 27. januar Lenjingrad oslobođen opsade.
- 25. maj Desant na Drvar.
- 06. jun Dan D: iskrcavanje saveznika u Normandiji.
- 13. jun Prvi nemački napad na Britaniju raketama V1.
- 16. jun Sporazum Tito-Šubašić.
- 25. avgust Oslobođen Pariz.
- 01-04. septembar Saveznici oslobađaju Verden, Diep, Artoa, Ruen, Antwerpen i Brisel.
- 16-27. decembar Počela bitka na Ardenima.
- 31. avgust Sovjeti zauzimaju Bukurešt.
- 20. oktobar Snage NOVJ ulaze u Beograd.
- 27. decembar Sovjeti počinju opsedu Budimpešte.

1945.

- 01-17. januar Nemci se povlače sa Ardena.
- 17. januar Sovjeti zauzimaju Varšavu.
- 26. januar Sovjeti oslobađaju Aušvic.
- 13-14. februar Drezden uništen u požaru nakon savezničkog bombardovanja.

- 06. mart Poslednja nemačka ofanziva u Mađarskoj.
- 07. mart Josip Broz Tito imenovan za premijera Jugoslavije.
- 30. mart Sovjeti zauzimaju Dancig.
- 31. mart Ofanzivom 4. armije JA u Lici počinju završne operacije u Jugoslaviji.
- 06. april Tokom sarajevske operacije snage JA ulaze u Sarajevo.
- 12. april Probijen Sremski front.
- 12. april Saveznici oslobađaju logore Buchenwald i Belzen.
- 16. april Sovjeti počinju konačni napad na Berlin.
- 18. april Predaja nemačke vojske u Rurskoj oblasti.
- 21. april Sovjeti stižu do Berlina.
- 30. april Hitler izvršio samoubistvo.
- 03. maj Snage JA ulaze u Rijeku.
- 04. maj Snage JA ulaze u Trst.
- 08. maj Snage JA ulaze u Zagreb.
- 08. maj Nemačka se bezuslovno predaje. Dan pobjede u Evropi.
- 15. maj Predaja snaga NDH kod Blajburga u Austriji.
- 25. maj Predajom ustaško-domobranskog garnizona u Odžaku prestaje organizovani otpor osovinskih snaga u Jugoslaviji.
- 07. avgust Amerikanci bacili atomsku bombu na Hirošimu.
- 08. avgust SSSR objavio rat Japanu i počeo ofanzivu u Mandžuriji.
- 09. avgust Amerikanci bacili atomsku bombu na Nagasaki.
- 14. avgust Japan pristao na bezuslovnu predaju.
- 15. avgust Savezničke komande obustavljaju daljnje akcije protiv Japana.
- 02. septembar Japanci potpisali kapitulaciju. Drugi svetski rat je završen.

Ovaj rečnik pojmova objavljujemo sa namerom da generacije koje nisu imale šansu da tokom obaveznog obrazovanja nauče činjenice o Drugom svetskom ratu i borbi protiv fašističkog okupatora steknu uvid u događaje koji i danas imaju uticaj na naše živote. Fašizam je vojno poražen 9. maja 1945, ali ideologije podele na više i niže rase i nacije, nejednakost, mržnja i agresija prema drugačijima i dalje postoje i vrebaju priliku da ponovo ljude gurnu u krvave sukobe. U ime odbrane šačice kolaboracionista danas se iz istorije brišu hiljade mladih partizanskih boraca i borkinja koji su tokom Drugog svetskog rata, kao i ceo civilizovani svet, saradnju sa fašizmom doživljavali kao zločin. Na službenom nivou, antifašizam se danas relativizuje - putem novih udžbenika istorije i rehabilitacijom pomagača fašističkog okupatora. Laž se predstavlja kao istina, dželatati kao žrtve, a kukavičluk i beščašće kao mudrost i vrlina.

SUPPORTED BY:

www.ako.rs